

Tárgyak szimbolikája¹

Induljunk ki abból, hogy szimbólum bármi lehet. A szimbólumok keletkezésében magának a nyelvi gondolkodásnak a totális nyitottsága érvényesül, a nyelvnek az a képessége, amely által képes a végtelen számú variációt felmutató, mindig új összefüggésrendbe mozduló világ leképezésére: bármi lehet *signifiant*, és bármi lehet *signifié* is. A “jelöltek” száma nem lehet lezárt, hiszen mindig új, s új jelenségekkel találkozunk, de nem lehet lezárt a “jelölők” száma sem, hiszen a változásokban a világhoz viszonyuló mindenkori szubjektum számára is biztosítani kell az újabb és újabb viszonyulásmódok lehetőségét. A művészetek nap mint nap új szimbolikus kapcsolatokkal gazdagítják a világról alkotott képünk jelrendszerét, de a mindennapi életben is állandóan folyik a szimbólumok teremtése. *Teljes* szimbólum-szótár megalkotása ezért lehetetlen.

Szimbólum-szótárak azért mégis születnek, s ezek arra is kísérletet tesznek, hogy valamiképpen rendszerezzék (legalább a leghasználtabb) szimbólumokat. Ha a rendszerezést a “jelölő” oldaláról végezzük, így különíthetjük el például a *térszimbolika*, a *tárgyszimbolika* sajátosságait, a (térben illetve a tárgyakkal végzett) *cselekvések szimbolikáját*, a (cselekvő) *élőlények* (növények, állatok és emberek) *szimbolikáját*, az (emberek alkotta) *intézmények* vagy az (intézmények rendszerét is meghatározó) *fogalmak* szimbolikáját. Mindezekkel másutt részletesen foglalkozunk, az alábbiakban a szimbólumelemzés lehetséges szempontjainak sorra vételével a *tárgyszimbólumokat* próbáljuk körüljárni.

A tárgyak szimbolikája —különösen azóta, amióta az ipari társadalmak tárgyak özönével árasztják el az emberi világot, s a “fogyasztói társadalom” létrejöttével e tárgyi környezetet az “objektív valóságnak” szinte az emberen is uralkodó szférájává tették— a szimbólumalkotás, -használat, és -értelmezés egyik legelevenebb területe; a *társadalom* elemzésének is egyik legkedveltebb formájává vált, (gondoljunk például a francia iskola, Roland Barthes, Abraham Moles, Jean Baudrillard vagy nálunk Hankiss Elemér, korábban Losonczi Ágnes, Hernádi Miklós ilyen jellegű elemzéseire).² A tárgyak (objects) szimbolikája és az e szimbolika értelmezésére kifejlesztett módszerek a modern tárgyhasználó ember számára az egész objektív valóság kezelésére alkalmasnak tűnnek; az ember hajlamos a világ valamennyi jelenségét kvázi tárgyakként kezelni, (ezért is jelentett szemléleti nehézségeket a huszadik században olyan fizikai jelenségek felfedezése, mint a kvantummechanika, amelyeket már nem lehetett a *tárgyak* kezelésében megszokott szemlélettel értelmezni), s ha az alábbiakban “a tárgyak szimbolikájáról” beszélünk, ezt kiterjeszthetjük azokra a szimbólumhasználatokra is, amikor a

---

¹ A tanulmány az OTKA T-038287 sz. kutatási program keretében készült. Megjelent az általunk szerkesztett *Tárgyak és társadalom* I. Tárgykultúra és tárgykultusz c. kötetben (Kapitány—Kapitány 2002/b)

² Az eleve ezzel a céllal készült tárgyszimbolika elemzéseken kívül is számos olyan mű látott napvilágot az utóbbi évtizedben (nálunk is), amely az épített és egyéb tárgyi környezet bemutatásával alkalmas ad a tárgyi világ szimbolikus jelentőségének és jelentéseinek érzékelésére és értelmezésére, S. Nagy Katalin: *"Pompázik fényel a ház"* és Voit Pál: *Régi magyar otthonok* című könyveitől (mindkettő: Balassi Kiadó, Budapest, 1993) a Hanák Péter szerkesztette *Polgári lakáskultúra a századfordulón* (MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1992), Bodor Ferenc: *Városkapu* (Magyar Iparművészeti Egyetem, Budapest 2001), vagy Lőrincz Zoltán *"Ne hagyjátok a templomot"* (Kálvin Kiadó, Budapest, 2000) című munkáin át a számtalan lakberendezési tanácsadóig, a különböző lakáskultúra-sorozatokig, (mint Terence Conran, Heather Luke, Judith Miller, Nonie Niesewand, vagy Koszó József sorozatai), vagy olyan tárgykultúra-kiadványokig, mint a *Sotheby's Enciklopédia*, a *Kerámia-enciklopédia*, vagy éppen a *Képek Enciklopédiája*, -- amelyek mind a tárgykultúrának (és tárgyszimbolikának) a figyelem előterébe kerüléséről tanúskodnak, mint ahogy jelentős részben ez magyarázza a Fábry Sándor által gyakorolt design-paródia műfaj nagy népszerűségét is.

világ bármely jelenségét úgy tekintjük szimbólumoknak, mintha azok (az ember által használt vagy használható) tárgyak lennének.³

A tárgyak szimbolikus jelentésének főbb meghatározói

Bár a mindennapi szóhasználatban megkülönböztetünk használati (és ebből következően) nem-használati tárgyakat, ez tautológia: tárgynak eleve az anyagi világ *ember által valamire használt* elemeit nevezzük⁴ (s ha az imént említett módon az objektív valóság nem ember-alkotta elemeit is tárgyként kezeljük, ebben is éppen az fejeződik ki, hogy az ember az egész világot, annak minden elemét potenciális tárgyának, vagyis használatába vehetőnek tekinti.) A tárgyak mindazon funkciója, amit szembe szoktunk állítani a "használati" funkcióval, (lásd pl. KUBLER, 1992. 124 pp.)⁵ tágabb értelemben mindenképpen használat: mint "Tárgyak a társadalomban" című könyvében Hernádi Miklós is hangsúlyozza (HERNÁDI, 1982), amikor egy tárgy például szakrális, vagy presztízsfunkciót tölt be, ez az emberi világ működésének éppoly (használati) kelléke, mint a munkafolyamatban használt szerszám, vagy a háztartás fogyasztásunkat, kényelmünket szolgáló felszerelései⁶.

Így hát a tárgyak szimbolikájának leírásában a kiindulópontnak a (tág értelemben vett) használatot, és a használat ember számára való tartalmát, a (tág értelemben vett) *funkciót* érdemes tekinteni. A tárgyak társadalmi funkciója állandóan változó, összetett és differenciált.

---

³A tárgyszimbolikát érintő szakirodalomban visszatérő téma például az *emberi test* eltárgyiasítása, tárgyként való felfogása (például az érzelmektől megfosztott szexualitásban, vagy a testdíszítésben), mások, (pl. Baudrillard) arra hívják fel a figyelmet, hogy miként válik például a háziállat is kvázi tárggyá a modern lakáshasználatban.

⁴A funkcionalitás-diszfunkcionalitás kérdése a tárgyról való gondolkodás egyik alapkérdéseként erről szóló viták sokaságát indukálta. E vitákban a "funkcionalitás" fogalmát gyakran leszűkítik egyfajta technikai értelemben vett működőképességre, (s így például Crozier az épületek funkcionalitásáról szólván megkülönbözteti azok szerkezeti és a lakók általi használat szempontjai szerinti funkcionalitását), de e példából is látható, hogy ha az anyag lehetőségei, a működésnek határokat szabó természeti törvények az embertől független korlátokat állítanak is, az, hogy egy tárgyat funkcionálisnak tekintünk-e, csak részben függ ezektől az "objektív" korlátoktól; nagyobb részben az határozza meg, hogy az ember éppen mire akarja használni. Baudrillard odáig megy, hogy a modern funkcionalitást (a valamilyen célhoz való alkalmazkodással szemben) úgy definiálja, hogy "a funkcionalitás egy összesbe való beilleszkedés képessége. A tárgy számára ez éppen saját 'funkciójának' meghaladási lehetőségét jelenti egy másodlagos funkció felé..." (BAUDRILLARD, 1987. 76 pp) Itt lényegében arról van szó, hogy a tárgy mindenkori funkcionalitása (állandóan változó) *társadalmi* jelentéséből vezethető le. Már Arisztotelész azzal definiálja a tárgyat, hogy a természeti anyag attól lesz tárgy, hogy az ember *új elrendezésbe* helyezi, s ez a tárgy természeti sajátosságaival szemben a hangsúlyt társadalmi funkcionalitása felé tolja el (amely szinte a természeti "funkcionalitással" éppen ellentétes is lehet. A természeti funkcionalitást azért is helyezzük idézőjelbe, mert a "funkcionalitás" egész fogalmának csak a társadalomban, az ember számára valóvá alakított világban van értelme.) Ezért aztán a "funkcionalizmusnak" nevezett irányzat és az általa támasztott "funkcionalitási" kritériumok is csak egy variációt jelentenek a társadalom változó funkcionalitás-fogalmi között, a funkcionalitásnak nincs "abszolút", kor-, és társadalomfüggetlen kritériuma. (Van, amikor egyfajta algoritmikus-mechanikai funkcionalitást azonosítanak vele, máskor – ugyanúgy "funkcionalitást" emlegetve -- a szerves természet funkcionalitását hangsúlyozzák; s persze az sem mindegy, hogy melyik korban kinek, --melyik társadalmi csoportnak/csoportoknak -- a szempontjából funkcionális az, amit akkor elsősorban "funkcionálisnak" tekintenek. Érdemes ebből a szempontból végigtekinteni csak a 20. század funkcionalitás-eszményeit...)

⁵Baudrillard meg éppen a szimbolikus funkciót állítja szembe a (szűk értelemben vett) tárgyi funkciókkal. (BAUDRILLARD, 1987) Ez összefüggésben van persze azzal, hogy Baudrillard a tárgyak szimbolikus szerepével elsősorban filozófiai, kultúrkritikai síkon foglalkozik, és a szimbolikából is elsősorban az érdekli, hogy az miképpen *leplez* társadalmi viszonylatokat.

⁶ Gyakran szembeállítják például a "hasznosság" és a "kellemesség" eszményét, de hát mind annak, ami a kellemességet, a kényelmet szolgálja, az ember szempontjából éppen ez a haszna...

De a legösszettebb módon használt tárgy szimbolikája is végső soron azokból az első mozdulatokból vezethető le, amelyekkel az ősi ember—illetve főemlős elődje—a természet egyes elemeit (köveket, fákat, csontokat, más élőlények karmait, fogait, stb.) teste kiegészítésévé (és lelke-akarata eszközévé) változtatta, s ennek előfeltételeként valóban *elemnek*, a környezetből kiszakítható s más összefüggésekbe helyezhető, különálló, különválasztható létezőnek kezdte tekinteni. A tárgyiasítás ezen első aktusai⁷ a tárgyként használt elemeket azonnal a szimbólumok sajátosságaival is felruházzák. A tárgyiasítás ugyanis rögtön az önmagával való egyidejű azonosság és nem-azonosság helyzetébe hozza a tárgyat⁸: valami, ami az ember számára előbb egy természeti működést jelentett (ellenséges állat veszélyes testrészét, a lágy testet felsértő követ, a viselőjét a hideg ellen védő állatbőrt, stb.) továbbra is megőrzi eredeti tulajdonságait és ezekhez kapcsolódó jelentését, de ugyanakkor el is szakad eredeti önmagától, és az ember eszközévé válván jelentésébe integrálja az emberi célt is, és ezzel az eredeti önmagával való nem-azonosság mozzanatát is. Ez az $A=A$ ⁹

---

⁷Lukács György *Ontológiájában* (LUKÁCS, 1976) "tárgyiasulásnak" a tárgyi világ társadalmosodását, "külsővé válásnak" a szubjektum társadalmosodását nevezi, és az emberi társadalom kifejlődését és további fejlődését e két, egymással összefonódott folyamat metszetében ábrázolja. Marxista premisszáinak megfelelően Lukács némileg túlhangsúlyozza ebben a folyamatban a munka szerepét, aminek egyébként éppen a természeti anyag tárgygyá válásában valóban meghatározó a jelentősége. Mindazonáltal témánk szempontjából igen fontos, amit a nyelv (és a nyelvi szimbolika) keletkezéséről megfogalmaz: "Az ember mindig valami meghatározotról beszél, amelyet így kettős értelemben leválaszt közvetlen létezéséről: először oly módon, hogy függetlenül létező tárgynak tételezi, /vagyis kiragadja a természeti lét határtalanságából - K. G. / másodsor - és az eltávolodás itt, ha lehet, még szembeszökőbb - oly módon, hogy noha az ember, mint konkrét valamit akarja mindenkori tárgyát megvilágítani, kifejező eszközei olyanok, hogy minden jel teljes érvénnyel szerepelhet *tökéletesen más körülmények* között is." /Kiem. K. Á. -- K. G. /A tárgygyá tétel is ezt jelenti, erre utaltunk Arisztotelész kapcsán: az ember az új s új elrendezés lehetőségét adja a természeti anyagnak, amely ettől lesz tárgy; de ugyanez az emberi nyelvi gondolkodás sajátja is. Egyik sem egyoldalúan "döntő mozzanat", hanem kölcsönhatás: A nyelvi szemlélet kialakulása feltétele annak, hogy "tárgyakat" szakítsunk ki a természeti anyagból, és a tárgyhasználat hozza létre a nyelvi gondolkodást./ "Így a szóbeli jelben rögzített képmás" --folytatja Lukács -- "leválik azokról a tárgyakról, amelyeket jelöl, és ezzel a szubjektumról is, aki ezt a képmást kinyilvánítja, és olyan meghatározott jelenségcsoportok gondolati kifejezésévé válik, amelyeket egészen más szubjektumok egészen más összefüggésekben hasonló módon alkalmazhatnak." (LUKÁCS, Id. mű. II/101-102) Így működik a *nyelv*, és így alakul ki a tárgyak fogalma és tudata. Mint látni fogjuk, a *szimbolika* a nyelv részeként további sajátos lehetőségekkel gazdagítja az ember tárgyakhoz való viszonyát.

⁸S a szimbolizáció társadalomtudományi jelentőségével kapcsolatban mondottak során (KAPITÁNY—KAPITÁNY, 2002) láttuk: az $A = A$ és az $A \text{ nem} = A$ egyidejű érvényessége a szimbólum egyik leglényegesebb sajátossága.

⁹Az $A = A$ a tárgyak esetében viszonylag magától értetődőnek tűnik, ahhoz azonban, hogy bármely "A"-t azonosnak tekinthessünk önmagával, bizonyos korlátozó feltételeket kell felállítanunk. a) Először is a dolgot a természettől idegen módon ki kell metszenünk a kapcsolatok végtelen rendszeréből, b) el kell tekintenünk időbeli változásaitól, (az "=" nagyban segíti az emberi gondolkodást, de mindig feltételezi a mozgás felfüggesztését), és ezzel pontatlanságot viszünk a dolog leírásába, amit csak azzal korrigálhatunk, ha fenntartjuk az $A \text{ nem} = A$ igazságát is. c) mihelyt mennyiségekben kezdünk gondolkozni, (pl. 5 asztal) feltételezzük a valóságban csak hasonló dolgok (valamilyen szempontból vett) azonosságát, ami (az adott szempontból) megint csak célszerű absztrakció, de ismét pontatlanságot visz a világ leírásába és ehhez is szükség van az $A \text{ nem} = A$ egyidejű feltételezésére. Lukács említett munkájában a szubjektum kontinuitására vonatkozóan fejti ki (Id. mű. II/415.pp) de a tárgyak önmagukkal való azonosságára is érvényes, hogy ahogy ez megjelenik az emberi szemléletben, az az emberi tevékenység terméke. (Úgy is mondhatjuk, hogy az $A = A$ -- egyáltalán bárminő "A"-k feltételezése -- nem az eredeti szemléleti kiindulópont, hanem egy olyan absztrakció, amely a maga komplexitásában érzékelt valóság elsődleges szemléleti leképezésének, a szimbolikus ábrázolásban is megjelenő egységességnek tagadásával jön létre. Ilyen értelemben nem az önmagával azonos egyes dologból lehet a szimbólumot, hanem fordítva, a szimbólumból az egyedi dolgokat és viszonyokat levezetni. Az más kérdés, hogy maga a szimbólum, a szimbolikus látásmód későbbi fejlemény, a hegeli iskola terminológiájánál maradva: a tagadás tagadása, hiszen, mint Mary Douglasnak az emberi és állati világ folytonosságáról és elhatárolódásáról szóló fejtegetései sugallják, (DOUGLAS, 1975) az ember és állat közti egyik döntő különbség az, hogy bár az állat komplexitásában érzékeli a világot és jeleket is használ, de csak az ember használ a komplexitást megragadó, kifejező és alakító jeleket -- szimbólumokat).

és A nem =A ráadásul így módon azonnal a szimbólumok másik alapsajátosságát, a külső-objektív és a belső-szubjektív aspektus egyszerre-jelenlétét is megvalósítja¹⁰. A tárgy első lépésként annak a tulajdonságnak a szimbólumává válik, amelyet a használat *funkcióként* realizál, a marokba fogott lecsapó tigrisfog ettől fogva (és igazából csak ettől fogva) alkalmas arra, hogy a tigrisnek és erejének (ne csak része, de) *szimbóluma* is legyen, s szimbóluma ugyanakkor annak az emberi cselekvésnek is, amely a maga céljára használja^{11,12}.

Az első funkciók így az egyes tárgyak szimbolikájának megalapozói, s azután, ahogy egyre több mindenre használják őket, szimbolikájuk is újabb és újabb összetevőkkel bővül, az első jelentésekre ráépülnek a később felfedezett funkciókból adódó jelentések. Mivel az ősi embert mai szemmel nézve igen kevés tárgy vette körül, ezek a tárgyak hamar polifunkcionálisak lettek, s ebből fakadóan szimbolikájuk is általában igen összetett¹³. Másfelől a többfunkciójú

---

¹⁰Ez a folyamat az emberréválással megindul, s azóta állandóan újratételeződik. A természeti-objektív és az emberi-szubjektív kettőssége mindvégig meghatározza: oly módon, hogy amikor az ember környezete nagy részét már tárggyá változtatta, akkor (az emberiség új s új nemzedékei számára) ez az ember által létrehozott környezet is besorol az eleve adott dolgok körébe ("második természet"). Az ember a természetről (s később a "második természetről") alkotott képébe az "objektív" és "szubjektív" folytonos összekapcsolódása következtében mindig belevetíti társadalmi tapasztalatait, de másfelől társadalmát viszont a mindenkori természeti-kozmogóniai (tapasztalati) világhétközbe igazitja. Van Gennep megfigyelése, hogy a modern társadalom természetképében (a város válván elsődleges környezetté), a kozmogónia helyére sok tekintetben egy épület képe lép, (s ez alkot a korábbiakhoz hasonló kölcsönhatást a társadalomképpel).

¹¹Addig nem is tekinthetünk valamit valóban szimbólumnak, amíg akár a külső-objektív, akár a belső-szubjektív mozzanat, akár ezek egymásra vonatkoztatása hiányzik. A tigrisfog *attól* lesz *szimbóluma* a tigrisnek, hogy az *ember* ("tigrisként") tudja használni, és általa jelképezhet egy *emberi* cselekvést, hogy az (az embertől függetlenül) létezik és megnevezhető a nem-emberi világban is.

¹²A szimbólumokra is érvényes az, amit fentebb a nyelvről Lukács állított, de a szimbólumok úgy "válnak le tárgyukról" és a szubjektumról, hogy a) a szubjektív mozzanat is megőrződik bennük, b) a "más összefüggésben való alkalmazást", ami a nyelvben csak állandóan realizálódó *lehetőség*, a szimbólumban a dolog *lényegének* tekintjük, és hozzácsatoljuk a dolog fogalmához. (Tehát ugyanúgy, ahogy az egyszeri konkrét asztalról leváló "asztal" *szóban* rögződik a konkrét asztal tapasztalata, az "asztal"-szimbólumban az asztalhoz való egy-, vagy többfajta viszonyulás is rögződik. Így ha valamit mondok, vagy leírok az előttem lévő asztalról, pl.: "az asztal lapja belenyomódik a fölé hajló férfi hasába", ez a mondat értelmezhető lesz tőlem függetlenül is, tőlem ezer kilométerre lévő emberek is megértik, akár mint erről a konkrét magyarországi asztalról tett állítást, akár ettől is elvonatkoztatva, bármely más asztalra vonatkozathatóan. Tehát a mondat bármely olvasója behelyettesítheti az így módon absztrakttá váló asztal-fogalomba a maga asztalról alkotott képét és a maga asztalhoz való viszonyát. A szó -- hangsúlyozza Lukács is -- mindig absztrakt, csak körülírással, mondattal tudjuk konkretizálni (Id. m. 195 pp.). Az asztal *szimbolikájába* viszont beépülnek az asztal -- mint tárgy és az asztal mint fogalom -- alkalmazásának legkülönbözőbb lehetőségei. A nem-szimbolikus nyelvhasználat úgy vonatkoztat el a tárgytól, hogy -- akár konkrét, akár absztrakt állítást fogalmazunk is meg, tehát akár egy konkrét asztalról beszélünk, akár a különböző összefüggések eltérései szerint behelyettesíthető általános fogalomról, az asztalról tett valamennyi köznyelvi megállapításban az asztal = asztal. /A=A/, A nyelvi fogalom azt rögzíti, ami az adott fogalomban állandó elem. A szimbolikus nyelvhasználatban viszont nem a tárgy önmagával való azonosságát, hanem azokat az összefüggéseket hangsúlyozzuk, amelyekkel a dolog kapcsolatba léphet, illetve a kapcsolatba kerülés által módosulásuk mozzanatát, vagyis azt, hogy az A hangsúlyozottan nem is = A).

¹³S még összetettebbé válnak azáltal, hogy -- mint imént említettük -- az "objektív", a (természeti) környezethez kötődő használat kezdettől fogva összefonódik a társadalmi viszonylatok észlelésével és kifejezésével. E viszonylatok kifejezésére pedig újabb jelentéssíkok lépnek be. Egy példa ennek érzékeltetésére: Norbert Elias (ELIAS, 1987) az illemszabályok (s egyáltalán: az "illem") kialakulását abból vezeti le, hogy a háztartástól elkülönült (professzionizálódott) a feldolgozás (az állatok levágása, a szövés, fonás, stb.), s ez az áttételeződés az emberi kapcsolatokban is érvényesülve a természetes-ösztönös cselekvések áttételezéséhez és korlátozásához (= illem) vezetett. (A /vulgár/ marxista és marxizáló magyarázatok -- s ez az Elias-i okfejtés is -- csak azért tűnnek egyoldalúnak, mert a szimbolikus jelenségek kialakulásának magyarázatában túlhangsúlyozzák a gazdasági-eszközhasználati tényezők /és változások/ szerepét. Ezek szerepe kétségtelen, s így Elias levezetése is helyes, csak hozzá kell tenni, hogy ezzel *egyidejűleg* végbemegy a hatás a másik irányban is: a gazdasági változások, a természethez való viszony változásai nagy mértékben a társadalmi viszonyok, azok pedig

tárgyak több funkciója (és a hozzájuk kapcsolódó több jelentés) nyomban magában hordta a diszjunkció lehetőségét is: egyrészt a különböző funkciók tudatában az ember arra is elkezd törekedni, hogy az egyes funkciókhoz specializált tárgyakat hozzon létre (amelyek azután szimbolikájukban is külön-külön kapcsolódnak egy-egy funkcióhoz: így válik le az éles kő szimbolikájából—az egyes tárgyak formai széthasonulásával együtt—a kés, a kalapács, az ék, stb. szimbolikája); másrészt a használat specifikálódásával a szimbólumok a *használók csoportjai* szerint is differenciálódnak: ugyanaz a tárgy egészen más jelentéssel ruházódik fel, ha férfi vagy nő, gyerek vagy öreg, földműves vagy vadász használja, az embercsoport különböző alcsoportokra bomlásával a szimbólumok *csoportszimbólumokká* is válnak.¹⁴

A tárgyak szimbolikájában tehát a történetiség többféle elmozdulást is okoz: a jelentések egymásra épülését, a jelentések visszahatását a tárgyak szaporodására, és az eredeti jelentések módosulását is, amikor az új használatok és az ebből fakadó szimbolikus tartalmak elhalványítják, kiszorítják, legalábbis átalakítják a korábbi jelentéseket. Ebből viszont az is következik, hogy *maga a történet* is részévé válik a tárgyak szimbolikájának; a funkció mellett talán éppen a történet a másik legmeghatározóbb e szimbolika alakulásában. Az egyes tárgyakhoz egy adott időben kötődő (használatmód és) jelentés, s különösen az adott tárgyak keletkezésének, megjelenésének korszaka is hozzákapcsolódik a tárgyhoz¹⁵: a tárgy *korszimbólummá* is lesz, s a jelentések egymásra épülése ezen a síkon is folytatódik. (Gondoljunk például arra, ahogy a lovagvilág egyes tárgyai középkor-szimbólumok lesznek, azután ahogy a romantika már ilyen korszimbólumokként is használja őket, ma pedig már ugyane tárgyak szimbolikája a romantikára is utaló elemeket is tartalmaz.) Azt nemigen lehet megjósolni, hogy egy kor jellegzetes tárgyai közül melyek lesznek leginkább korszimbólumok, de amelyek azok lesznek, azok azután jelentős szerepet játszanak abban, hogy az utókor szemléletében mik minősülnek az adott kor fő jellemzőinek; nyilván a legfelső társadalmi kasztnak a társadalom többi részétől való elszakadása, és az ezzel szemben a felvilágosodás idején vezéreszmévé vált természet-eszmény segített például abban, hogy a későbarokk-rokokó kor szimbólumaivá a viselet olyan hangsúlyozottan mesterkélt darabjai váltak, mint az abroncs-szoknya vagy a tornyos paróka, de az, hogy éppen ezeket tekintjük a kor szimbólumainak, erősen visszahat a korszakról alkotott képünkre is, arra, hogy milyenek

---

nagymértékben a szimbólumok változásainak *következményei* is. Más kérdés, hogy ma -- a wittgensteini paradigma jegyében -- inkább a másik egyoldalúság "az ember alkotja világát"-tétel totalizálása az uralkodó.)

¹⁴Az, hogy a "hasznosság" végülis ilyen sokértelművé, csoport-, sőt, esetenként személyfüggővé válik, azt sugallja, hogy valójában *szubjektív* fogalomnak tekintjük. Valóban, a "hasznosság" értelmezése elválaszthatatlan a szubjektivitástól, de mint hivatkozott művében Lukács is hangsúlyozza (II/355), a szubjektív elképzelés az "objektivitásban" igazolódik, (a természet törvényeitől függ, hogy az adott tárgy az ember által feltételezett használati funkcióban képes-e működni), s ily módon a tárgy szimbolikájában is szerepet játszó funkcióknak mindig van *objektív* mozzanatuk is.

¹⁵Kublernek lényegében igaza van, amikor úgy fogalmaz, hogy "csak a tárgy őrzi meg a múltat" (KUBLER, 1992, 123 pp), amennyiben a tárgy túléli létrehozóit és használóit, és -- ha mellékesnek tekintjük rajta az idő hozta változásokat -- nagyjából megőrzi önmagával való azonosságát. Így, e megszorításokkal valóban a múlt továbbélő darabjának és mindinkább szimbólumának tekinthető. (Baudrillard fejt ki említett művében, hogy két értelemben is, egyrészt a hitelesség szükséglete révén mint -- objektív -- tanúbizonyság, másrészt az eredettel való misztikus kapcsolat keresése révén, mint -- misztikus -- közvetítő, amely létrehozza e keresett kapcsolatot). Az is erősíti a tárgynak a múlt szimbólumaként játszott szerepét, hogy -- továbbra is Kublert idézve -- "A tárgy a múlt szükségleteinek felel meg, nem pedig a jelenéinek" (124 pp). Ez is kétségtől függetlenül így van, hiszen a tárgy a létrehozását motiváló szükségletekhez kapcsolódott, az más kérdés, hogy éppen szimbolikájának alakulása viszont a jelen függvénye: a tárgy mindig azt jelenti, amire a mindenkori jelennek van szüksége. Az pedig, hogy egy tárgy *milyen mértékben korfüggő*, az nagymértékben attól függ, -- mint Wend Fischer kiemeli (lásd: ERNYEY 2000, p.222)-- *hogy milyen mértékben kapcsolódnak hozzá pszichikai-érzelmi aspektusok*. (Minél erősebben, annál inkább változik a tárgy formája, a korra jellemző forma pedig korjellemzővé -- s gyakran korszimbólummá -- válik).

látjuk a tizennyolcadik századot, sajátosságai közül melyeket emeljük ki (homályban hagyva mindazt, ami nem *ezt* a szimbolikát erősíti).

A tárgyakba sűrített korszimbolika persze viszonylag késői fejlemény, ehhez már történeti tudat, számon tartott történelem kell. A "korszak" olyan átfogó absztrakció, amelyhez csak szerényebb léptékű absztrakciókon keresztül jut el az ember¹⁶. Az embercsoport különböző alcsoportokra való említett tagolódása, és a tárgyakhoz kötődő szimbólumok e csoportok szerinti differenciálódása mindenképpen megelőzi a korszakokban való gondolkodást. A tárgyak, mint *csoportszimbólumok* szintén többféle módon lehetnek azok. Egyrészt ebben a tekintetben is egyes *funkciókat* rögzítenek: a csoportok funkcionális különbségeit, azokat a sajátosságokat, (például a tárgyban is megjelenő sajátos célokat), amelyekkel a munkamegosztás vagy a csoport újratermelésének egyéb teendői ruháznak fel egy-egy csoportot, (így lesznek egyes tárgyak vadász, pásztor, férfi vagy anya szimbólumok). Ugyanakkor a csoportok nem csak funkcionálisan, hanem hierarchikusan is tagoltak, s a hierarchiában betöltött szerepekhez kapcsolódóan a tárgyak egy-egy *hierarchiafok, a presztízs, a státusz* szimbólumaivá is válnak.

Ez utóbbi szerep betöltésére különösen alkalmasak először is az olyan tárgyak, amelyek *monopolizálhatók*, egy-egy tárgy kizárólagos birtoklása maga is alkalmas arra, hogy a hierarchiában magasabb helyet biztosítson. Minthogy az emberi világban a természeti adottságoktól (testméret, erő, vitalitás) függő hierarchia gyakran éppen egyes tárgyak birtoklásával és felhasználásával korrigálható, az ilyen tárgyak könnyen válnak presztízs-, státusz-, hatalmi szimbólumokká, s az olyan tárgyak, mint a kard, vagy az örlőkö funkciójukban és funkcionálásukban hordják birtokosaik előnyeit azokkal szemben, akik nem rendelkeznek e tárgyakkal, a tárgyak hatalmának e felismerése következtében mind több olyan tárgy jelenik meg, amely már elsődlegesen éppen a hatalmi különbség biztosítására és kifejezésére szolgál. Vannak tárgyak, amelyek azért lesznek ilyenek, mert a használt-hasznos tárgyak analógiájára erőt *tulajdonítanak* nekik: az ilyen (például a varázserejűnek tekintett tárgyakhoz társuló) tulajdonított erő semmiben sem különbözik bármely egyéb használati tárgy hasznosságától, hiszen használatához ugyanúgy valamilyen sikeres eredmény kapcsolódik. A kovács szerszáma, a harcos fegyvere és a sámán varázsszere egyaránt azért lehetnek egyúttal hatalmi jelképek is, mert használatuk során eredményeseknek, tehát hatalmasoknak bizonyulnak, ugyanakkor az, hogy csupán egyes emberek birtokában vannak, privilégiummá avatja őket, és a többiek, a nem-használók számára a titokzatosság légkörét társítja hozzájuk, ez pedig a használatukat át-nem-látók szemében tovább növeli erejük képzetét. Természetes, hogy a ritka tárgyak birtokosai a történelem során rendre hatalmi jelképpé igyekeztek változtatni monopolizált tárgyaikat, (ha e tárgyaknak a közösségre gyakorolt áldásos hatása nem volt magától értetődő, legalább tulajdonított erővel ruházva fel őket), és fordítva: monopolizálni törekedtek azokat a tárgyakat, amelyek hatalmi jelképek lehettek. Ez a mai napig így működik; az persze állandóan változik, hogy mi jelent hatalmi szimbólumot¹⁷ és az is, hogy melyik

---

¹⁶Sok elemző számára problémát jelent, (Kubler is ezekhez csatlakozik) hogy a "stílus" fogalma "hol egy tárgycsoport közös vonásaira, hol egy uralkodó vagy művész egyéni bélyegeire vonatkozik". (KUBLER. 1992. 16 pp).(rokokó stílus, Fragonard-stílus, XVI. Lajos-stílus). Mi ebben egyáltalán nem látunk problémát. Néha egymást átmetező, egymásban elhelyezkedő halmazok ezek: Fragonard stílusa része a XVI. Lajos kor stílusának, az pedig egyik változata annak, amit rokokó korstílusnak nevezünk, s ezen nem változtat az, ha Fragonard más uralkodók korában is alkot, netán más stílusban is, vagy ha XVI. Lajos alatt nem csak rokokó művek születnek. A korstílus jól körülírható (hogy mekkora korszakot írunk körül, ez a mi döntésünk kérdése, leírásunk jogosultságát nem érinti).

¹⁷Hiszen a tegnapi luxustárgyak holnapra közszükségleti tárgyakká válnak, vagy éppen kihullanak a tárgykultúrából, mindkettőre már egy nemzedéknyi idő alatt is igen sok példa adódik.

csoporthoz sikerül elismertetnie a maga szimbolikus tárgyait hatalmi szimbólumként: ha nem sikerül, ez egyúttal a csoport hatalmi helyzetének csökkenését is jelenti.¹⁸

De nem csak a valóságos és vélt hasznosság tehet hatalmi szimbólummá egy tárgyat. Mihelyt a munkavégzés alávetett tevékenységgé lesz, azonnal megkülönböztetik a munka tárgyaitól azokat a tárgyakat, amelyek hangsúlyozottan nem a munkavégzéshez kapcsolódnak, s ez utóbbiakat éppen e tulajdonságuk teszi presztízstárggyá¹⁹. A "hasznos"-tól elválik az "érdek nélkül tetsző", s a díszítő, a nem közvetlenül hasznot hajtó önmagában vett értéké válik. Persze minden díszítésnek eredetileg van valamilyen funkcionális jelentése, s ahhoz, hogy maga a díszítő funkció megjelenjen, szükség van a szakrális és a profán elválására is, arra, hogy egyes tárgyakat vagy tárgyi formákat valamilyen funkcionális okból megkülönböztetőnek, presztízshordozónak kezdjenek tekinteni; s hogy az ilyen tárgyak és formák összekapcsolódjanak a szintén a profán mindennapi valóság fölé helyezett szakrális szférával, (amelynek másik sajátossága, hogy—az ember szellemi működésének, szellemi erejének absztrahálásából következően—egy második, spirituális, nem a mindennapi hasznosság törvényei szerint működő világot alkot, amelynek tehát olyan tárgyi szimbolika felel meg, amely szembehelyezhető a mindennapi tárgyhasználat világával). Így kialakul a tárgyaknak és formáknak egy olyan köre, amelyeknek éppen az a (szimbolikus) funkciójuk, hogy a hétköznapi értelemben nem funkcionálisak. A díszítő tárgyakat, (amelyek azután később persze deszakralizálódhatnak, és visszakerülhetnek a mindennapi életbe), a mai napig éppen ez a (spirituális) jellegük, a "másik" világra való utalásuk teszi egyúttal presztízstárggyá is. (Amit "esztétikumnak" nevezünk, az mindig ennek a "másik" világnak a jegyeit hordozza)²⁰.

---

¹⁸ A hatalmi szimbolika kialakulásában feltétlenül szerepet játszik a szimbólumnak az a tulajdonsága is, hogy benne összekötődik-egymásravetődik a makrotársadalmi és a mikroközösségi szint is. Douglas és Isherwood (DOUGLAS-ISHERWOOD, 1979) például azt mutatja ki, (Id. mű. p.155) hogy az egyes háztartások domináns tárgyainak jellegében leképeződik a társadalom fejlődése, amennyiben a legszegényebb háztartások domináns tárgyait az elsődleges szükséglet-kielégítések, az élelem, illetve a mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódó tárgyak alkotják, a középszinten a technológia, az ipar (ha úgy tetszik: az ipari forradalom) tárgyai, míg a leggazdagabbak életében a "harmadik társadalmassulás", az információ, a szolgáltatások (ha úgy tetszik: az informatikai forradalom) tárgyai dominálnak. Minthogy ezek a tárgyak, mint szimbólumok mozgató értékeket jelentenek az egyes ember számára, könnyen belátható az is, hogy maga a fejlődés viszont nagymértékben függ a társadalom összetételétől, tehát attól, hogy a különböző típusú háztartások milyen arányt és súlyt jelentenek az adott társadalomban. Az mindenesetre logikusnak tetszik, hogy az elsődleges szükséglet-kielégítésekhez képest egy "magasabb szinten" lép be, s válik legfontosabbá a technológiai fejlesztés igénye, s csak egy még "magasabb szinten" lesz domináns az információ. "Azok, akik a legtöbbet költik információs javakra" -- fogalmazzák meg szabályként az említett szerzők, művük 175. oldalán -- "azok vannak a legelőnyösebb pozíciókban". Ugyanezt másképpen mutatja ki a Bernard-Bonney-Giuliani féle nemzetközi vizsgálat (in: ARIAS, 1993): az ő eredményeik szerint az egyik legfőbb különbség a különböző társadalmi rétegek lakásaiban a használt (különböző presztízsfokokhoz rendelhető) anyagokon (és a fénynek a társadalmi ranglétrával együtt emelkedő jelentőségén kívül) kívül az, hogy van-e, (illetve milyen mértékben megszervezett) a *kommunikációs tér*. (Douglasék a *telefonról* is azt mutatják ki, hogy annak használata és jelentősége erősen korrelál a társadalmi státusszal, mert "gazdagnak lenni azt jelenti, hogy az ember jól integrálódott/integrálódik egy gazdag közösségbe. Ha szegény vagy, ez azt jelenti: izolált vagy." (Id. mű. pp.160)). A kommunikációnak ez a szerepe viszont azt is jelenti, hogy a szimbólumok maguk is hatalmi tényezők.

¹⁹Hogy melyik tárgy milyen szimbolikus jelentéssel bír ez kultúránként és helyzetenként változó. Az imént említett Douglas és Isherwood például törzsi kultúrák vizsgálatában (A. Cohen adataira is támaszkodva) megkülönböztet egyfajta rendkívüli, politikai-ünnepi-"illetéki" fogyasztást és a mindennapi szükségletek kielégítését. Mind saját adataik, mind Cohenéi jól elkülöníthető csoportokat képeznek, például úgy, hogy (a tiv népnél) a fémeszközök, a lőfegyverek, szövetek, és a marhák, stb. az első, a kerámiaedények, a baromfiak, a kapák, és a lőfegyverek lövedékei a második, alacsonyabbra értékelt tárgycsoportba tartoznak. Ugyanakkor a haussa asszonyok éppen azzal szereznek maguknak presztízst, hogy kerámiaedényeket halmoznak fel. (DOUGLAS--ISHERWOOD, 1979, p. 135, 139 és 142)

²⁰Ezért is van, hogy viszont másfelől díszítésül gyakran használnak (képi, vagy legalábbis látvány-nyelvre lefordított) szimbólumokat, amelyek --éppen mert szimbólumok -- megkönnyítik a "másik világba" való átlépést,

A tárgyak a "lent" és "fent" különbségeit jelző szimbolikus funkciójukon kívül is számos *viszony* kifejezésére alkalmasak. Malinowski például (MALINOWSKI, 1972) rang-, és gazdagságjelző szerepük mellett kiemeli összekötő, *barátságképző* és -kifejező funkciójukat. A tárgyaknak a *társadalmi struktúra képzésében, megerősítésében* játszott szerepét hangsúlyozza Radcliffe-Brown, az indián potlecs kapcsán²¹, (s ez az állítása kiterjeszhető például a mai fogyasztói társadalom tárgyhasználatának értelmezésére is). A tárgyak használatában-fogyasztásában jelenlévő szimbolikus mozzanat mindig értelmez (és átértelmez) és ezáltal alakítja is a viszonyokat.²² Amikor Victor Turner úgy fogalmaz, hogy "a kulturális kategóriák életben tartják a szociális struktúrákat", akkor ezzel ő is a szimbólumoknak (s közöttük a tárgyszimbólumoknak) ezt a (társadalmi viszonyokat alakító) szerepét emeli ki.²³

A tárgyak szimbolikájának eddig említett összetevői, használati funkcióik, hierarchia-jelző, társadalmi struktúra-képző és -fenntartó szerepük, csoport-jellemző és kor-felidéző természetük az egyes tárgyak szimbolikájában egymásra rétegződhetnek, s minél tovább halad az emberi történelem, annál inkább egymásra is rétegződnek²⁴. Mai tárgyaink szimbolikájának elemzésekor e szimbólum-rétegek szinte minden esetben különválaszthatóak, mint ahogy e szimbólumrétegek maguk is tovább bonthatók.²⁵ Ha például a tárgyakról, mint

---

vagy legalábbis e "másik világra" való ráhangolódást. Mivel a szimbólumoknak megvan a maguk élete, a szimbolikus tartalom persze ki is halhat a formákból, így a díszített tárgyak szimbolikus elemei gyakran egyszerű dekoratív formákká üresednek.

²¹"A kanadai közgazdászok és politikusok szemében az Amerika északnyugati részén élő indiánok potlece tékozló ostobaságnak látszott és ezért tiltották. Az antropológus számára a potlecs az ágazatokból, nemzetségekből és moietikből álló társadalmi struktúra fenntartásának mechanizmusa..." (In: BOHANNAN--GLAZER 1997)

²²"Consumption is an active process in which all the social categories are being continually redefined" (DOUGLAS--ISHERWOOD, 1979, pp. 68) Ugyancsak e szerzők hangsúlyozzák, hogy a tárgyak például egyes *kötelességek* megtestesítőivé is válhatnak, vagyis nemcsak mi használjuk őket, hanem -- éppen szimbolikus jelentéseik által -- ők is ránkényszerítenek olyan használatmódokat, amelyek maguk sem mások, mint különböző társadalmi viszonylatok szimbolikus újratermelődései. ("Miért eszünk akkor is civilizáltan, amikor nem lát senki?" teszi fel a kérdést a szerzőpár a jelenség érzékeltetésére).

²³Mary Douglas pedig a (házastársi) ágy és (a vendéglátó) asztal példájával érvel amellett, hogy a tárgyak szimbolikája már akkor határokat és viszonyokat konstruál a társadalomban, amikor még nyoma sincs politikai intézményes szabályozásnak. (DOUGLAS--ISHERWOOD, 1979, pp. 88)

²⁴Tárgyszimbólum-elemzők olykor felhasználják például A. Maslow motivációelméletét, amely a szükségletek piramisszerű egymásra-épülését vallja az alapszükségletektől (a biztonság-szükségleten, a valakihez tartozási-, illetve szeretet-szükségleten és az önbecsülési szükségleten keresztül) az önmegvalósítás szükségletéig. Maslow szükségletlépcsői ugyanis a tárgyak szimbolikus értelmezési lehetőségeinek egyes síkjaként is felfoghatók: ugyanazt a tárgyat értelmezhetjük valamely alapszükséglet kielégítőjeként (és szimbólumaként), társas viszonyok jelképeként és én-kifejezőként is. S kétségkívül érvényesül ebben egyfajta szükséglet-hierarchia is, hiszen ha C. Cooper az egész otthont én-szimbólumként írja le (COOPER, 1972), akkor ennek kapcsán joggal jegyzi meg van Vliet (In: ARIAS, 1993), hogy ez csak bizonyos jóléti szint felett érvényes, mert amíg az anyagi korlátok az alapvető életszükségletek megteremtéséért, (vagy akár csak a biztonságért) folytatott küzdelemre készítetnek, addig a tárgyak is elsősorban ezeknek az alapszükségleteknek (vagy a biztonság-szükségletnek) a jelképeiként hatnak, s csak ezek biztosítása után (vagy csak másodlagosan) lehet szó én-kifejezésről.

²⁵ Hernádi Miklós a tárgyak *technikai, pszichikai, szociológiai, gazdasági és dokumentáris* értékét különbözteti meg, s ha a tárgyak szimbolikájáról beszélünk, akkor abban ezeknek a különböző értékeknek az egymásra-rétegződése is kifejeződik, a tárgyak szimbólum-értéke mindezekben a síkokon hat. (HERNÁDI, 82) Ezt más oldalról is meg lehet közelíteni. Kisfaludy Márta például (in: POLÓNYI 2000. p. 88.) az öltözködési divatokat befolyásoló tényezőket veszi sorra, (*politikai események, gazdasági helyzet, környezet és egészségvédelem, multikulturális* hatások – beleértve a történelmet is --, *művészetek*), s minthogy ezen hatások mindegyike beépül(het) az öltözetek szimbolikájába, ezek is szimbólum-síkoknak értelmezhetőek, s a Hernádi-felsorolta kategóriákhoz hasonlóan jelzik a tárgyakba épült szimbolika többsíkúságát. De a tárgyszimbolika többsíkúsága elemezhető aszerint a hasadási folyamat szerint is, ahogy elválik egymástól a tárgy termelője és fogyasztója, aztán

csoport-szimbólumokról beszélünk, szimbolikájukban megtalálhatjuk mindazokat a megkülönböztetni-érdekes jelentés-síkokat, amelyekkel a szociológiai csoportképzésben találkozhatunk²⁶: a tárgyak lehetnek a két *nem*, az egyes *életkorok* (gyerek-, serdülő-, ifjúkor, felnőttkor, öregkor, stb.), különböző *foglalkozások*, *lakóhely-típusok*, *társadalmi rétegek* (nemesség, parasztság, polgárság, munkásság, értelmiség, papság, bürokrácia, stb.) *vallási, ideológiai csoportok*, *mozgalmak*, és egyéb *szubkultúrák* szimbólumai, de egyes *vidékek*, *országok*, *nemzeti közösségek*, *régiók* szimbólumai is²⁷ (Kelet-szimbólumok, Amerika-szimbólumok, magyarság-szimbólumok, stb.) Mindahhoz, aminek alapján az emberek csoportokat alkotnak, szimbólumok is kapcsolódnak²⁸, és az (egy-egy csoportokhoz köthető) tárgyak képzetkörét mindezen szimbolikus asszociációk is gazdagítják. Ha a kulturális antropológia különböző kultúráin keresztül vizsgálja az Embert, az egyes tárgyakat is e kultúrák (a tárgyakkal felidézett világok) szimbolikus megnyilvánulásaiként (is) kell elemeznie. Amikor például egyes tárgyak iránt heves érdeklődés mutatkozik, ez többnyire szubjektív értékükre utal, ám mindig érdemes azt is meghatározni, hogy mi ruhazza fel őket ilyen (gyakran tömegesen ható) szubjektív értékkel. Az első lépésben ilyenkor rendszerint megállapítható, hogy az adott tárgy (mint például a hatvanas évek Magyarországon a farmernadrág vagy az orkán kabát, a nyolcvanas években a hűtőláda) az adott közegben státusz-szimbólum, de a második lépésben többnyire az is kiderül, hogy *azért* lehetnek státusszimbólumok, mert egy-egy *kultúra* szimbólumai; történetesen egy-egy olyan kultúráé, amelyek más kultúrák szemében mint kultúrák, valamilyen szempontból magasabb státuszúak. (Ráadásul többnyire több síkon is. A példaként említett tárgyak mindegyike a maga idején Nyugat-szimbólum is, urbanizációs szimbólum is volt, s mint ilyen magas presztízsű, követendő minták megtestesítője a nyugatosodni és urbanizálódni vágyó csoportok számára; s persze az ideológiai fellazítás szimbólumai is a nyugatosodást veszélynek minősítők, a városi elpuhultság, gyökértelenség és értékzavar szimbólumai a népi konzervativizmus szemszögéből).²⁹

---

a termelőtől elválí az értékesítő, majd a termelő is széthasad tervezőre és kivitelezőre, és így tovább, a tárgy pedig éppúgy válhat *tervezője* jelképévé, mint a *kivitelezőévé*, a *kereskedőévé* vagy a *fogyasztóévé*.

²⁶Más kérdés, hogy változó az is, hogy egy-egy tárgy mennyiben tekinthető (és tekintetik) egy-egy csoport szimbólumának. Baudrillard például megjegyzi, hogy a modern bútorok kevésbé család-szimbólumok, mint a régiebbek, bár később azt is hozzáteszi, hogy lehet, hogy csak másképpen. (BAUDRILLARD, Id. mű. 20 pp)

²⁷Az ipari társadalom-teremtette tárgyvilág egésze az adott társadalmi forma szimbólumának is tekinthető: Flusser például (FLUSSER 1999) úgy fogalmaz, (id. mű p. 87) hogy a(z egész) burzsoá morál a *dolgokon* (termelésükön, felhalmozásukon és fogyasztásukon) alapszik, (és a kultúrkritikai irányzat legtöbb képviselője nem fogja vitatni ezt a véleményt).

²⁸A legtagabb síkon *ember(iség)*-szimbólumok is lehetnek, mint az ember-alkotta, emberért-való világ szimbólumai a nem-emberi világ elemeivel szemben.

²⁹Mindebből persze az is következik, hogy a tárgyak szimbolikáját sokkal inkább a tárgyak mindenkori használóinak kultúrájából lehet levezetni, mint létrehozóikéból (ha a kettő nem esik egybe). Természetesen a prekolumbián indián népek kultúrái által létrehozott tárgyak eredeti szimbolikáját az őket létrehozó társadalmak alakították ki, használták és értelmezték. E kultúrák eltűnével azonban a mai kutató semmit nem tud kezdeni ezzel az eredeti szimbolikával, vagy majdnem semmit: nagy szerencsével, bizonyos összefüggések, analógiák felismerésével sok minden rekonstruálható egy halott kulturális rendszer szimbolikájából, (ahogy egy halott nyelv írását is többé-kevésbé meg lehet fejteni), de azért mindig maradnak értelmezhetetlen vagy éppen félreértelmezett részletek. Azon történészek panaszaival szemben azonban, akik ily módon az eltűnt kultúrák tárgyainak szimbolikáját sajnálatosan "némának" aposztrofálják, ez a szimbolika sem néma. Mindig mond valamit annak, aki rájuk tekint, kézbe veszi őket, s ha ez esetleg nem is azonos azzal, amit a tárgy kialakítói számára jelentett, arra tökéletesen alkalmas, hogy azokat a tartalmakat, amelyeket a kihalt kultúra jelent a jelen ember számára, megjelenítse és szimbolizálja. Ebből a szempontból semmiben sem különbözik a maja tárgyak által szimbolizált "majaság" az angol tárgyak által szimbolizált "angolságtól": egyik kultúráról alkotott képünk sem azonos a kultúra önmagáról alkotott képével, de -- függetlenül attól, hogy az adott jelenben létezik-e az a kultúra -- mindkettőt használni tudjuk a világról és/vagy az emberről alkotott (össz)képünkben. Ha viszont egy tárgyat *semmilyen*

A szimbólumok csoportokhoz kötöttsége másfelől azt is jelenti, hogy *a különböző csoportok másként dekódolják* is a szimbólumokat; egy olyan tárgy, ami a “népiséget” jelképezheti egy külföldi, vagy egy, a “népet” csak kívülről szemlélő polgár számára, stilizált álnépiességgént lepleződik le a népiség ideológiai felvállalóinak szemében, amellyel szemben “autentikus” formák és tárgyak felkutatásával, vagy azok minél hitelesebb újratereztésével lehet a népiség “igazi” szimbólumait előállítani. A szimbólumok (s az egyes csoportokhoz kötődő szimbólumok is) tehát mindenképpen *viszonyfogalmakként* értelmezhetők: ha például azt mondjuk, hogy egy tárgy gazdagság vagy szegénység-szimbólum, (vagy mint az előző példában: népiség-szimbólum), akkor azt is meg kell határozni, hogy *mihez képest és kinek a számára* az, hiszen lehet, hogy egy bizonyos viszonyrendszerben a színes televízió vagy a számítógép egyértelműen jólét-jelkép, de ha például—mint Douglas és Isherwood figyelmeztet—egy olyan archaikus körülmények között élő nyájtulajdonos családfőt veszünk, akit az elektromosság (és az ezen alapuló tárgyak) hiánya miatt (a fentiek értelmében) akár szegénynek is minősíthetnénk, azt fogjuk tapasztalni, hogy saját társadalmi közegében (ahol egészen más tárgyak-javak jelentenek gazdagság-szimbólumokat) az ilyen családfő (ha ezekkel az “egészen más” tárgyakkal-javakkal, például éppen magával a nyájjal rendelkezik) kifejezetten gazdagnak számít. (Ugyanígy a “népiség” esetében sem használhatunk korokon, társadalmi rétegeken és helyzeteken felül álló népiség-fogalmat; *minden* szimbolikus jelentéstartalom valamihez képest és valaki számára jelenti azt, amit jelent)³⁰.

Ha az egyes tárgyak ekként csoport-, illetve kultúra-szimbólumokként (is) értelmezhetők, akkor ez a legkisebb csoportig, a legkisebb kulturális egységig: az egyénig érvényes. Egyes tárgyak *egyén-szimbólumokká* válnak, egy-egy egyén sajátos kultúráját testesítik meg. Az örökös számára például az örökölt tárgy sokszor az örökhagyó (egyén) szimbóluma³¹, (aki viszont egy egyszemélyes—vonzó, taszító vagy éppen közömbös—kultúrát is megtestesít, s az adott tárgyhoz való viszonyt nagy mértékben meghatározza, hogy azt a kultúrát, amit az elhunyt képviselt, az örökös vonzónak, taszítónak vagy közömbösnek tekinti-e?) De a tárgyak abban az értelemben is lehetnek egyes egyéneknek, mint kulturális egységeknek a szimbólumai, hogy *egyének számára* jelentenek szimbólumokat. Számos esetben találkozunk olyan magánmitológiákkal, ahol egy-egy tárgy is csak az adott egyén számára bír valamilyen szimbolikus jelentőséggel (aki ismeri például Ingmar Bergman: Tükör által homályosan című filmjét, az jól emlékezhet arra, hogy a főhősnő szemében—de csakis az ő szemében -- miként lehetett egy padlás-fal egy képzelt Pókisten lakhelye és ezáltal szimbóluma is). Az ilyen, (és a kevésbé extrém) egyéni szimbólumok éppen arra szolgálnak, hogy az egyén világának

---

kultúrához nem tudunk társítani (*saját* világvilágunkban), tehát egyáltalán nincs képünk arról a kultúráról, ami létrehozta, akkor szimbolikájának lehetőségei is nagyon beszűkülnek: csak olyasmint jelképezhet, aminek viszont helye van e világvilágban, (tehát kort, kultúrát nem, csak általános emberi használati lehetőségeit: egy ismeretlen eredetű fazék természetesen szimbolizálhatja mindazt, amit bármely más fazék is, ha valami minta van rajta, akkor előhívhatja mindazt, amit az a minta a mi kultúránkban felidéz, de kort, kultúrát nem fog jelenteni). A szimbólumok használata szempontjából mindegy tehát, hogy egy kultúráról alkotott képünk mennyire “hamis”: az nem mindegy, hogy valamilyen képünk van-e arról a kultúráról, vagy semmilyen sincsen.

³⁰Hogy ismét Malinowski egy kifejező példájára hivatkozzunk: egyes általa leírt óceáni kultúrákban az igazgyöngy a *gyerekek* játékának számított (s korántsem jelentett gazdagság-jelképet, mint az európaiak számára). Ebből nem csak az következett, hogy az európaiak így (kihasználva az eltérő szimbolikus érték és az ebből fakadó piaci érték különbségét) nagyon olcsón juthattak igazgyöngyöz, hanem az is, hogy a gyöngyökért lelkesedő európaiakat az őslakók *gyermetegeknek* minősítették, hiszen az ő szimbólumrendszerükben a gyöngy egyértelműen a gyerekvilághoz kötődött, s így szimbolikáját a gyermekiesség képzetei hatották át, s határozták meg.

³¹“Holta után is tovább él egy gyűjteményben, mely a halál után a végtelenségig ismétli őt a halálon túl is” (BAUDRILLARD, Id. mű. 115 pp)

szuverenitását, az egyszemélyes csoport illetve az egyszemélyes kultúra integritását megerősítsék.³²

Idáig nem választottuk külön a tárgyokban *benne rejlő* szimbolikus jelentéseket azoktól, amelyeket *szándékosan* hoznak létre. Természetesen—bármennyire is kapcsolódik egy-egy szimbolikus asszociáció a tárgy valamely “immanens” tulajdonságához—a tárgyban nem “rejlnek” szimbólumok; a tárgy egy-egy szimbolikus jelentéssíkjának felismerése éppolyan újat létrehozó aktus, mint egy szimbolikus tárgy tudatos megalkotása. Az utóbbi viszont mégiscsak másodlagos, s mint ilyen, későbbi fejlemény: ahhoz, hogy tudatosan gyártsunk (tárgyi) szimbólumokat, előbb tudatosítani kell, hogy a dolgoknak (a tárgyknak is) van szimbolikus jelentésük, s ezek hatást gyakorolnak a társadalomban. (A tudatosan, eleve szimbolikusnak szánt tárgyak létrehozását elsősorban többnyire éppen e hatásgyakorlás előnyeinek kihasználása motiválja). Ma persze már a szimbólumok tudatos létrehozása éppoly tömeges, mint a szimbolikus jelentések spontán keletkezése.

Ha a tudatosan szimbolikus tárgyak teremtése “későbbi fejlemény” is, azért ez is meglehetősen ősi: az emberiség történetének igen korai szakaszaiban már születtek olyan tárgyak, amelyek eleve jelenteni akartak valamit, amelyek elsődleges, olykor kizárólagos (használati) funkciója éppen ez a “jelentésség” volt. A szimbólumként (is) működő tárgyak külön osztályát alkotják a *jelzőtárgyak*, az olyan tárgyak az irányjelző kötől a képirásokban az első betűkké váló tárgyakig, amelyek elsődleges funkciójának a valamire való utalást tekintik. (Az más kérdés, hogy mint minden szimbolikus jelentés, e jelentések is csak az emberek egy meghatározott köre számára érvényesek: aki a határkövet elmozdítja és beépíti háza falába, aki csak vázába teendő díszet lát a virágnyelven küldött üzenetben, aki egy piros lámpával megvilágított házba lépve azt gondolja, hogy egy szolid panzióba érkezett, az nem volt tekintettel arra a szimbolikus funkcióra, amit a kő állító, a virág küldő, a piros lámpa elhelyezői az adott tárggyal ki akartak fejezni).

A jelzőtárgyak “beszélnek”, pontosabban egy-egy mondatot hajtogatnak. Van, amelyik ehhez még mozgást is igénybe vesz, mint például az útkereszteződésnél elhelyezett jelzőlámpa. Nem csoda hát, hogy egyes szimbolikus tárgyak meg is személyesülnek: minél több, az emberre jellemző tulajdonságot sűrítnek magukba, annál inkább. Egyes modern mesékben az utcai jelzőlámpa vagy a még inkább emberformájú madárijesztő órálló személyé elevenedik, a könnyörtelenül körbenjáró toronyóra mutatói az igazságot szolgáltató idő szimbolikus tárgyaként, személyesen bánnak el a gonoszokkal. De a megszemélyesülés nem csak a jelzőtárgyak sajátja. A mindig győztesen forogott kard a mesében magától hadakozó karddá személyesül, a történeti emlékezetben pedig olykor személynevet kap (Durandal, Excalibur); az autókat (szinte) “családtagnak” tekintik, s szintén (emberi) nevekkel látják el őket, egyes mesékben a polc tárgyai kezdenek éjszakai beszélgetésbe, a játékbaba megelevenedése pedig ma már igencsak elterjedt toposznak számít—a megelevenedő tárgyak képzete különösen megerősödött a huszadik században, amikor az ember korábban legsajátabbnak tartott funkcióit

---

³²Irwin Altman, a környezet és az emberi viselkedés viszonyával foglalkozó ismert pszichológus legközvetlenebb tárgyi környezetünk, a lakások kialakításában kettős -- egy "centripetális" és egy "centrifugális" -- tendencia érvényesülését látja: az előbbi a másokhoz kapcsolódás, a második az "egyéni lenni" törekvését jelenti, s a konkrét tárgyi környezetek e kettős törekvést követve alakulnak ki. (In: ARIAS, 1993) Ebből következően az egyes tárgyak szimbolikájában is együtt és egymást kiegyensúlyozva jelenhetnek meg a másokhoz kapcsoló (csoportszimbolikára illetve viszonyokra utaló) és az egyént jelképező, az egyén integritását erősítő elemek.

is gyakorolni képes tárgyak (számítógépek, robotok) létrejöttével a tárgy és az ember közti határok reálisan is elmosódní látszanak.³³

A megszemélyesülés tendenciája erősíti a jelzőtárgyak jelentőségét is. Különösen így van ez a gazdaságban, ahol az egyes termékeket és cégeket jelképező és megjelenítő tárgy-, és forma szimbólumok (*logók és egyéb brand-elemek*)³⁴ szinte önálló életre kelten jelennek meg a piaci versenyben, (ezt a "megelevenedést" a reklám-animáció messzemenően kiaknázza), és—mint általában a szimbólumok—erős identitásképző szereppel is bírnak.

A jelzőfunkciójú tárgyak körébe sorolhatjuk—legalábbis részben—azokat a tárgyakat is, amelyek (célzatosan) *más tárgyra utalnak*. Az utánzatok, illetve a helyettesítő tárgyak (például a bőrtapétát utánzó papírtapéta, az arany fényét utánzó réz, az üvegszerű műanyag-edény, de már a fatörzslet helyettesítő oszlop is) azon kívül, hogy valamely szükséges használati funkciót betöltenek (és ezen keresztül egy funkciót szimbolizálnak is), az utánzott dolog szimbólumává is válnak, s ez az esetek nagy részében megint csak érinti a presztízs-szimbolikát is. Az utánzást gyakran az is motiválja, hogy ha az utánzott, magas presztízsű dolgot nem birtokolhatjuk is, helyettesítője által legalább úgy teszünk, mintha birtokolnánk; illetve az utalással jelezzük, hogy ismerjük értékét, és legalább jelképesen környezetünk részévé avatjuk³⁵. (A fák és oszlopok példája jelzi, hogy ez a fajta ráutaló

---

³³A tárgyak megszemélyesítése azért is fontos az ember számára, mert így képes igazán, a behelyezkedés, az "empátia" útján megismerni őket. Mint Crozier írja. "A tárgyat használója emberi lényé 'transzformálja' abból a célból, hogy tulajdonságait feltárja." (CROZIER, 2001. 142 pp)

³⁴ És az adott márkára jellemző formák is... (Zalavári József hívja fel a figyelmet például a Mercedes forma-alakulásában a szimbolikus tényező szerepére, melynek következtében a design alakulását három megfogalmazott alapelv határozza meg: "a) a Mercedest mindig mint Mercedest lehessen azonosítani; b) a vásárló, a használó mindig az értékkel azonosítsa a Mercedest, annak az értéket kell szimbolizálnia; c) a design a maximális innovációt a tradicionális értékek továbbvitelével éri el." POLÓNYI 2000, p. 48)

³⁵Nem bonyolódhatunk itt az utánzás kérdésének *esztétikai* értékelésébe. *Antropológiai* szempontból a mégoly giccses utánzási-helyettesítési formáknak is az a *ráutaló* szerepe a fontos, amely a magas művészetek alkotásaiban is megnyilvánul. (Az más kérdés, hogy kulturális antropológiai szempontból sem mindegy, -- ami az adott tárgy esztétikai értékét is meghatározza -- hogy az utánzás az utánzott valóság-darab mely mozzanataira irányul elsősorban, és az utánzást milyen minőségi kritériumokat kielégítően valósítja meg, s mindezek által szimbolikája milyen világképet erősít meg).

A "giccs"-világkép néhány közkeletű jellemzője: a giccs *kényelmes, (túl) halmozott, középszerű, kevéssé eredeti, inadekvát (hamis), szívesen épít a szinesztéziára*. (MOLES, 1975) E jellemzők közül néhány erősen vitatható. A "(túl)halmozott" mint elmarasztaló jelző, puritán korok előítéleteit tükrözi: a barokkhoz hasonló művészeti korszakok igazán túlhalmozottak, de azért mégsem lehet minden alkotásukat giccsnek minősíteni. A "középszerű" és a "kényelmes" meglehetősen szubjektív kategória, lényegében megfoghatatlan. A "kevéssé eredeti" a művészet egészen hosszú (nem-individualista) korszakában jellemző művek sorára, amelyek aligha nevezhetők giccsnek, a szinesztézia pedig a magas művészetnek is állandó eszköze. Az "inadekváttal" csak az a baj, hogy "mihez képest"? Ha azonban egy kissé konstruktívabban viszonyulunk a Moles által felvázolt kritériumokhoz, elfogadhatjuk, hogy a (szellemi) kényelmesség, az inadekvátság és a szinesztézia hangsúlyos használata valóban a legtöbb giccsben kimutatható, de ezeknek az a lényegük (így együtt, egymástól szét nem választhatóan), hogy a giccs egy pusztán önmagát jelentő kapcsolatot hoz létre, ami nem nyit tovább, nem indít el további szellemi folyamatokat és így a giccs-világkép valóban "kényelmes", a giccs passzivitásra "nevel". Szívesen ábrázol ellentéteket, de ezeket is problémamentesen zárja rövidre. Visszatérve a giccs esztétikai-kultúrfilozófiai és kulturális antropológiai-szociálpszichológiai megítélésének eltérésére, a károsként-elutasítás és emberi szükségletként való elfogadás kettőssége azzal oldható fel, hogy 1) minden embernek szüksége van arra, amit a művészet nyújt, s tudomásul kell vennünk, hogy ezt némelyek giccsalkotások fogyasztásával próbálják kielégíteni; 2) ám semmiképpen sem mindegy, hogy milyen művészetet fogyasztunk: az ember nembeli értékeihez a giccsnek nem vezetnek el; 3) azt is el kell fogadnunk azonban, hogy az emberek különböző létviszonyaik következtében különbözőképpen viszonyulnak a valósághoz, és sokan létformájukkal éppen a giccset érzik adekváttnak; 4) ám ezt nem szabad megváltoztathatatlannak tekinteni, hiszen nem valami örök fátumról van szó: a giccset és a hozzá igazodó tudatformákat, úgy is mondhatjuk, a rossz ízlést éppúgy *termelik*, mint a szegénységet. 5) A fogyasztói társadalom szempontjából egyáltalán nem baj, ha a fogyasztók tömegei szellemileg passzívok, 6) ám a fogyasztói társadalom nem a történelem vége, és a giccsben is kifejeződő, a társadalmi cselekvés szempontjából passzivitás

szimbolika nem csak presztízstárgyak, hanem általában: a legkülönfélébb *kívánatos* dolgok esetében működik; bár azokban a sivatagos környezetekben, ahol a fa ritka kincs, s egy-egy oázis hatalmi privilégium, az oszlopocsarnokok építésében a természet utánzása elválaszthatatlan a presztízszimbolikától³⁶). A más tárgyra, dolgokra utaló tárgyak külön csoportját képezik a *műalkotások*, az ábrázoló művészet alkotásai is, hiszen azok szimbolikájának is igen fontos része az, amire utalnak, amit megjelenítenek. A falon függő csendélet, vagy enterieur-kép természetesen szimbóluma azoknak a természet-elemeknek és tárgyaknak, amelyeket megjelenít, még inkább annak az életformának, amely e tárgyi elemekből, (s nem utolsósorban azok szimbolikájából) összeáll, s persze egyúttal a lakásba hozza, s szimbolikusan képviseli—a festett vagy faragott képen viseli—mindazt a presztízsz-mozzanatot, (az ábrázolt életforma presztízse, a művészet presztízse, stb.), és egyéb értéktartalmat (szépség, harmónia, rend, stb.) amelyek az ábrázolat kívánatosságát növelik elhelyezője szemében.

A jelző-, ráutaló funkció kapcsán emlékeztethetünk arra is, hogy minden szimbolikus terület alkalmas arra is, hogy a többire utaljon, azokat is szimbolizálja³⁷. A síkra festett képek, fotók többnyire *tér-szimbólumok* is, más tárgyak (különösen az eszközök, és az egyes tevékenységek eredményességét hirdető tárgyak, mint a trófeák, vagy a sportsikerek jelzései) hangsúlyozottan *tevékenységek*, *cselekvések* szimbólumai; de szimbolizálhatnak a tárgyak *embereket* (az említett örökségen kívül például a síremlékek, portré képek és szobrok, vagy akár a személy ruhadarabjai, bútorai); *állatokat* (mint például a tigrisbőr-szőnyeg a legyőzött tigrist), *növényeket* (az említett oszlopok, mint fák), *intézményeket* (tipikusan ilyenek az államhatalom, az államiság tárgyi szimbólumai, mint például a korona, a jogar, de mondjuk az iskolát szimbolizáló tábla, vagy padok, a kórházat jelképező gyógyszerközök, orvosi köpenyek, stb. is). S persze a tárgyak *fogalmak* szimbólumai is lehetnek³⁸ (mint a bölcsék köve, vagy az ugyancsak a bölcsességre utaló könyvek, az ártatlanság jelképeként tekintett —vágott virágként

---

alapállás más, lehetséges társadalmak szempontjából már korántsem kívánatos. Mindennek figyelembevételével nem kell feltétlenül ellentétet látnunk az emberi igények megértő elemzése és a giccs elutasítása között sem.

³⁶A természet utánzása önmagában természetesen nem presztízsz-szempontra: az első tárgy-szimbólumok keletkezéséről mondottaknak megfelelően a tárgykészítés az esetek nagy részében valamilyen értelemben mindig a természet utánzása. Egyes korokban az teszi presztízsz-tárggyá a természet valamely elemét megjelenítő tárgyat, hogy a "természet" felértékelődik az ember szemében, máskor meg éppen annak kifejezése, hogy az ember milyen ügyesen képes mesterséges természetet létrehozni, ezáltal bizonyítva természet-leigázó képességét. (De a természet-utánzó tárgyak igen gyakran sem ilyen, sem olyan szempontból nem *presztízstárgyak*).

³⁷Már csak azért is így van ez, mert az egyes szimbólumterületek a valóságban nem is válnak szét egymástól. A tárgyak térben helyezkednek el, cselekvéseket végeznek velük, így minden szimbolikus tárgy eleve kapcsolatban van a térrel (és a tér -- például a téri irányok, méretek, stb. -- szimbolikájával), eleve cselekvésekhez (és azok szimbolikájához) kapcsolódik, és így tovább. Másfelől a tárgyak szimbolikáját is meghatározó tárgyi funkciók is kivetülnek a térbe (például ahogy az ősi emberi lakhelyeken egyes tárgyakkal végzett funkciókhoz, illetve az e tárgyakkal végzett cselekvésekhez -- tűzgyújtás, hálólhely, stb. -- egy-egy térdarab rendelődött hozzá, amiből aztán kialakult a lakás *helyiségeinek* téri képzete és téri szimbolikája).

³⁸Ez rendszerint úgy jön létre, hogy a tárgy használata során előtérbe kerülő egyes tulajdonságok alkalmasnak bizonyulnak "átvitt értelemben vett" használatra. Így mutatja ki például említett művében Flusser, hogy a cserépedények (amelyek lényeges használati tulajdonsága, hogy belül üresek), mint lesznek az átvitt értelemben vett (lelki) üresség fogalmának érzékeltetőivé, (majd ezáltal szimbólumaivá), a kerámia-készítéshez hozzákapcsolódik az "üres ideák" gyártásának képzete; s mihelyt egy szimbólum, mint például e cserépedény-hasonlat a Bibliában, "működni" kezd, e működés során a dolog további sajátosságai is szimbolikus értelemben aktualizálódnak. Flusser itt azt a passzust idézi a Bibliából, miszerint az Úr úgy fogja széttörni az embereket (az üres ideagyártókat), mint cserépedényeket: vagyis a szimbolikus szóhasználatban a cserépedény másik alapulajdonsága, törékenysége is hangsúlyt kap, és rávetítődik az általa jelképezett emberi tulajdonságra. A szimbólumból magából adódik tehát az új állítás: az üres ideák (csakúgy mint az őket gyártó emberek) törékenyek, nem állhatnak meg az Úr előtt.

tárgynak minősíthető—liliomszál, vagy az Eucharisztia szimbolikája az ostyában és borban, stb.).³⁹

A szimbólumokban tehát igen gyakran a valami másra való utalás valósul meg, és ezek az utalások a tárgy saját funkcióin és történetén, használóinak természetén kívül mindenképpen *érzelmeket* is felidéznek és kiváltanak⁴⁰. Ezek közül eddig elsősorban a presztízsszimbolikában kifejeződő *ambíciókat* hangsúlyoztuk, de a tárgyak a legkülönfélébb érzelmeket képesek szimbolizálni.⁴¹

Az ambíció, a magasabb státusz elérésére vagy legalábbis érzékeltetésére való törekvés csak egy a vágyak közül: de általában is elmondható, hogy számos tárgy szimbolikus jelentőségét az határozza meg, hogy *vágy-tárgyak*. Vágy-tárgy igen sokféle okból lehet valami: egyénenként változó, hogy ki mit tekint annak. Lényegében ahány emberi motivációt el tudunk különíteni, azok mindegyikéhez kapcsolhatóak vágytárgyak is: van, amit gazdasági értéke, mást elfogyasztásának illetve használatának élvezete, az általa nyújtott szabadság-érzés, vagy maga a birtoklás öröme tesz vágytárggyá⁴². Az ipari társadalom piacgazdaságában, amely a vágyakat keresletté igyekszik ökonomizálni, rendre kiszolgálva és állandóan termelve a különféle emberi vágyakat, a vágytárgyak különösen elszaporodnak, az ipari társadalom törvényszerűen fogyasztói társadalommá, tárgyak-urallta és vágyak-urallta, (tehát vágytárgyak urallta) társadalommá.

Nem véletlen egybeesés az sem, hogy ugyanebben a korban lett eminens tudománnyá a freudi pszichoanalízis, amely kidolgozza, illetve tudatosítja (esetenként újrafelfedezi) a tárgyak *szexuális* szimbolikáját. (Ami persze nem huszadik századi felfedezés, hiszen a nemi szervek látványa által kiváltott erős ingerek eleve átsugározhatnak a tárgyi világ hasonló formájú⁴³ elemeire, s azok a civilizációs, illetve társadalmi fejlemények, amelyek a szexualitás korlátozásához vezettek, az elfojtások révén felerősítették a különböző helyettesítő formák, s így egyes tárgyak szexuális szimbolikáját is. A huszadik századi szexuális “felszabadulás”

---

³⁹S tárgyak lehetnek természetesen (más) tárgyak szimbólumai is (jellegzetesen ilyenek a modellek-makettek), de például egy-egy tárgy alkotó része (alkatrésze) is képviselheti és szimbolizálhatja az egész tárgyat is.

⁴⁰Már Boas azt hangsúlyozza, hogy a szimbólum "annál erősebb, minél erősebb érzelmi értéke van". (BOAS, 1975, pp. 186) Douglas pedig a hetvenes években oly nagy hatású Lévi Strausst éppen abban marasztalja el, hogy túldimenzionálja a szimbólumok *kognitív* elemeit azok fontos *érzelmi* komponensei kárára. (DOUGLAS, 1975, pp. 139)

⁴¹Hankiss Elemér: Néhány megjegyzés a tárgyak “egzisztenciális” funkciójáról című előadásában (In: KAPITÁNY—KAPITÁNY 2002/2) a tárgyak érzelmi hatóerejének számos tényezőjét sorolja fel, (mint például hogy *kapaszkodót, védelmet* jelentenek a számunkra, *ellenállásra* készítetnek, *önazonosságunkat, társadalmi hely-tudatunkat* erősítik, *kommunikációs* funkciót töltenek be, az *önkifejezés* eszközei, *mágikus* hatásukkal hatnak ránk, *egzisztenciális alapélményt* sugároznak, a *halhatatlanságot* közvetítik, stb.) Mindez annak köszönhető, hogy használatuk során a használatnak és a használat körülményeinek elemei a legkülönfélébb asszociációk formájában érzelmi tényezőkként is rögződnek bennünk.

⁴²Altman, (ld. fent) miután megállapította, hogy a lakások kialakítását alapvetően két alapfunkció, az alvás és az evés szervezi, ezekhez nyomban olyan *értékeket* is hozzákapcsol, amelyek a lakások (és a bennük összegződő tárgyi környezet) vonzerejét már nem az alapszükségletek, hanem az érzelmeik és vágyak szintjén határozzák meg (kontinuitásigény, biztonságtörekvés, önidentitás szükséglete, illetve a már többször szóba került személyes és szociális státusz). Ugyanígy mutatja ki G. Franciscato, hogy az otthon, a ház, mint (az időjárás viszontagságaitól és a veszélyektől) való *védelem* helye az otthon-szimbólumban mint bővül a *menedék* fogalmává, amelybe már egyéb, érzelmeikkel telített (és társadalmi jellegű) asszociációk is bevonódnak. (In. ARIAS, 1993)

⁴³Bár itt persze nemcsak formai analógiák működnek, illetve azok sem egyértelműek: Baudrillard például felhívja a figyelmet, hogy egy bizonyos méretnél túl az egyébként a férfi nemiszerv szimbólumának tekintett hosszúkás (de belül üreges) tárgyak is anyaméh-szimbólumok, bizonyos méretnél alul az üreges, a női nemiszervet idéző tárgyak is inkább pénisz-szimbólumok. (Egyébként néhol Baudrillard is túlságosan hajlamos a freudi pánszexualizmus elfogadására, jöllehet egyéb elemzéseiből nyilvánvaló, hogy a tárgyak szimbolikáját ő sokkal sokoldalúbban fogja fel).

ugyanakkor a nemiség határozott eltárgyasítását jelentette, ami a másik oldalról támasztotta alá az analógiás kapcsolatot: a tárgyak szexuális szimbolikáját nagy mértékben átvitte a *mindinkább szintén tárgynak tekintett* emberi testre is).

Az érzelemkiváltó tárgyak megint más csoportját alkotják az *emléktárgyak*. Ezek jelentőségét a polgári társadalom több évszázada tartó individualizációs tendenciája fokozza. A társadalom közösségi mechanizmusainak gyengülésével az egyén számára mindinkább saját individualitása a legfőbb értékmerő, s ebből fakadóan egyéni életének mozzanatai is egyre nagyobb jelentőséggel bírnak. Az emléktárgyak, (az egyén individuális élettörténetének egyes mozzanatait rögzítő és szimbolizáló tárgyak) egyrészt az egyén önmagára irányuló érzelmeit vonják magukhoz, másrészt (megint csak a tárgytermelő ipari-fogyasztói társadalom természetének megfelelően) az életeseményeket is tárgyiasítják, azok egyes mozzanatait (szimbolikus) tárggyakká merevítik ki, amelyek az emlékezetben és az érzelmeiben nem csak helyettesítik, de mindinkább ki is szorítják az események nem-tárgyi összetevőit.

Mind a szexuális szimbolikában, mind pedig az emléktárgyak szimbolikájában igen meghatározó az *énkivetítés* mozzanata: a tárgyakat a szakirodalomban gyakran értelmezik énkivetítéseként.⁴⁴ Hiba volna azonban ezt a magyarázatot alkalmazni *minden* szimbolikus tárgyhasználat esetében, hiszen ha a tárgyszimbolika szubjektív oldala alkalmassá is teszi a tárgyakat az énkivetítő funkció betöltésére, objektív mozzanatuk révén ennek az ellenkezőjére is alkalmasak: a tárgyak gyakran éppen az egyén elrejtését, az érzelmeik eltárgyasítását, a közvetlen viszonyulások (hideg) helyettesítését szolgálják.

Ha az érzelmeikkel övezett tárgyak körében maradunk, megállapíthatjuk, hogy ugyancsak egyre nő (a szintén erős érzelmi aurával körülvett) *játéktárgyak* mennyisége és jelentősége is. A játékszerek egyfelől az utánzó-helyettesítő tárgyak említett sajátosságaival bírnak, hiszen mind a gyerekjátékok, mind a felnőtt-játékok nagy része a különböző mindennapi (vagy kivételes) emberi tevékenységek csökkentett kockázatú (vagy teljesen kockázatmentesített) utánzása, gyakorlása; másfelől azonban a korlátozott mennyiségű szabályok biztosította szabadság⁴⁵, illetve a kreativitás gyakorlásának élvezetét is nyújtják. Ebből a szempontból a játékok közé sorolhatjuk azokat a tárgyakat is (gadget), amelyekben az *ötlet* nyeri el az ember tetszését, s társít a tárgyhoz pozitív érzelmeket.⁴⁶

---

⁴⁴"az ember a környezetében lévő tárgyakhoz ugyanazzal a meghittséggel kötődik, (megtartva az arányokat), mint saját testének szerveihez" (BAUDRILLARD, Id. mű. 32-33 pp), -- akár azért, mint Belk hangsúlyozza, mert folytonos jelenlétük kötődést alakít ki, akár, mert létrehozásuk, használatuk folyamata ölt testet bennük, akár éppen valamely szimbolikus jelentésük miatt. (A kötődés lehetséges motívumait igen érzékletesen ragadja meg az a vizsgálat, amely egy árvíz után a mentésre érdemesnek ítélt tárgyak kiválasztásának okaira kérdezett rá, s az alábbi motívumokat különítette el: szentimentális kötődés, self-tükröző tárgyak választása, a tárgyba fektetett munka, mint a tárgy értékének növelője, a tárgy valamilyen kulturális jelentősége, és – ne feledjük a körülményeket – túlélés-szimbólumok.) (DÜLL, 2002)

⁴⁵A szabályok azért -- és csak annyiban -- tekinthetők a szabadság feltételeinek, amennyiben korlátozottak (a szabályok száma véges, és ami nem szabályozott, az szabad), a szabadságghiányos társadalmakban ugyanis (s ezek közé tartoznak a szabályok nélküli társadalmak is) az emberek gyakorlatilag végtelen, általuk át nem látható, többségében meg nem fogalmazott, de azért az élet alakulását éppúgy meghatározó szabálynak vannak kiszolgáltatva. Az emberi élet egésze ebben az értelemben minden korban szabadságghiányos: a játék éppen azért lehet olyan kedves foglalatosság az ember számára, mert benne ez a "szabadságghiányosság" felfüggesztődik, és a játék (néhány szabály megsabta) "más"-világában valóban a szabadság érvényesül és élhető át.

⁴⁶ Itt is ugyanazt kell hangsúlyozni, amit a giccs kapcsán fentebb megjegyeztünk, hogy ugyanis feltétlenül különválasztandó az, amiért az emberek az egyes tárgyakhoz kapcsolódnak (mint általánosan érvényes antropológiai sajátosság), azoktól a kulturális különbségektől, amely az "elmés szerkezetek" eltérő értékelésében is megnyilvánul: a tárgyban megjelenő ötlet egészen más világképet, kulturális alapállást rögzít, ha -- mint a gadgetek többségében -- "rövidre zár" egy összefüggést, egy analógiát, egy szokatlan kapcsolatot (a népi táncos formájú üvegdugótól a golyóstollban sztriptízelt nőalakon át a konfettit szétszóró apró papír-pezsngőspalackig),

Érzelemkiváltó tárgyak a *negatív (vagy az ambivalens) érzelmeket* felkeltő tárgyak is. Az ipari-fogyasztói társadalomnak (hiszen minden érzelem kapcsolatba hozható valamilyen kereslettel) az ilyen tárgyakra is szüksége van. A negatív érzelem vagy úgy alakítható keresletté, hogy olyasmint kínálnak fel, ami az elkerülést (például a mérgező anyagok elkerülését) segíti,⁴⁷ vagy úgy, -- s ez igen gyakori az ipari-fogyasztói társadalomban—hogy a negatív érzelmeket ambivalenssé változtatják. (Egyes ellenszenvet, undort keltő tárgyakat tréfacsinálóként, "vicces" boltokban kezdenek árusítani, a boszorkányságból divatot csinálnak, a félelemkeltő fegyvereknek biztonságadó oldalát kezdik hangsúlyozni, stb.). A tárgyak nagy része érzelmi szempontból eleve ambivalens: a huszadik század tárgyi világának főszereplőiként a *gépek* például egyszerre lehetnek a haladás, az emberi felemelkedési lehetőségek, az emberi omnipotencia, és másfelől az elidegenedés, elgépiesedés, az emberen eluralkodó (és gyakran az embert fenyegető) tárgyi világ szimbólumai⁴⁸.

A tárgyi világ érzelmeket mozgósító szerepe szempontjából végül külön kell választani a használatban kialakított tárgytól a *képzelt* tárgyak csoportját is. A képzeletben állandóan születnek mind pozitív mind negatív érzelmeket kiváltó, emberi vágyakat és emberi szorongásokat megtestesítő tárgyak, s bár ezek egy része—mint a "perpetuum mobile"—sosem válik valóságos tárgygyá, számos közülük (mint Verne tengeralattjárója) később valóságos tárgyként lép be az emberi valóságba. A képzelt tárgyak (és megjelenítésük például a művészetekben) ezért azokat a (pozitív) érzelmeket is magukba sűrítik (gondoljunk például az emberi történetet végigkísérő "madárszárnyas" repülő képzetére), amelyeket az ember az emberi fantázia és ezen keresztül önmaga, mint nembeli lény iránt, az emberi lehetőségek nagyszerűsége iránt érez.

A tárgy-szimbólumok elemei

Sorra véve a tárgyak szimbolikus értelmezésének különféle meghatározóit, ha a tárgyak, mint szimbólumok *elemzését* tekintjük célunknak, akkor azt is számba kell vennünk, hogy milyen *elemek* is alkotják ezeket a szimbólumokat. Minthogy tárgyról van szó, a szimbólumok elemeit a tárgyak meghatározó tulajdonságaiból⁴⁹ lehet levezetni.

---

mint ha olyan ötletéről van szó, amely a tárgy alkalmazási lehetőségeinek új, lezáratlan sorát nyitja meg. Az emberi ötletnek ugyanis ez utóbbi a valódi, ember-számára való jelentősége. Az említett típusú gadgetek viszont nem-nyitottak, csak önmagukat jelentik; ezek is azért tetszenek, mert valamilyen új ötletet, újszerű kapcsolatot valósítanak meg, de az igazi szimbólumnak az a természete, amit az objektivitás és a szubjektivitás egymásra vonatkoztatásaként jellemeztünk, hiányzik belőlük, olyanok, mint a sokszorosítottan kapható érzelmnyilvánító üdvözlőlapok, vagy a vidám műsorok poénjaihoz hozzákevert nevetés. Így ha az efféle tárgyakat az érzelemkiváltó szimbolikájú tárgyak közé soroljuk is, nem tekinthetünk el attól, hogy ezek az érzelmek passzív, mesterségesen termelt, nem teljesértékű érzelmek. (Az más kérdés, hogy a fogyasztói társadalom logikája éppen ilyen irányba terel -- lásd Marcuse "egydimenziós ember" fogalmát).

⁴⁷Az is segíti a negatív érzelmeket kiváltó tárgyak elkerülését, ha tiltják őket (például az "önkényuralmi" jelképeket), az más kérdés, hogy a tiltás egyes csoportok körében maga is keresletet támaszt az adott tárggyal szemben, hiszen az érzelmek is megosztottak a társadalomban, s ami az egyik csoport számára negatív érzelmeket jelent, az a csoport ellenfelei számára pozitív, ily módon a tiltás is mindig közvetett kereslet-támasztás a "másik oldalon".

⁴⁸Flusser említett könyvében (FLUSSER, 1999. p. 34) hosszan elemzi azt a paradoxont, hogy a modern társadalomban a *jó design* miként lehet tökéletesen emberellenes: hiszen az ember általmára használt tárgyak annál "tökéletesebbek", minél inkább alkalmasak ártani.

⁴⁹Hogy mit tekint fontos, elemzendő tulajdonságnak, ez az elemzőtől is függ. Az Yvonne Bernard vezette nemzetközi összehasonlító lakásvizsgálatban például ilyen szempont volt a bútorok keménysége-lágysága, a karfa és háttámla viszonya, a felületek csillogása, az anyagok jellege, a tárgyak régisége-újsága, konvencionális illetve

Minden tárgynak van először is *formája*⁵⁰, s a formáknak megvan a maguk⁵¹ szimbolikája, amely részben érzékleti sajátosságaikból, részben a hozzájuk tapadó társadalmi asszociációkból tevődik össze. A szögletes formákhoz érzékleti sajátosságok miatt társulnak élesebb, keményebb természetűre utaló képzetek, mint a lekerekítettekhez, s idesorolhatjuk azt is, ahogy például a horizont körkörössége magában hordja azt is, hogy a kerek forma a "világot" jelképezze; a kör alakú asztal formája által felidézett "lélekkör", a fogyasztás-áldozás által összetartott közösség asszociációja, vagy a Kerekasztal körformájában megjelenő egyenlőség-szimbólum már az emberi társadalom viszonyainak térbevetítése, térformával való érzékeltetése által lesz egy *tárgy* szimbolikájának (egyik) formai meghatározója.

Hasonló mondható el a tárgyak szimbolikájának egy másik eleméről, a *színek* szimbolikájáról. Ahogy a tárgy szimbolikus jelentésének kialakulásában részt vesz a tárgy formája, akként meghatározó lehet a színe is. A színek szimbolikája egyrészt természetbeli előfordulásukból fakad (a kék így jelképezheti az eget, a vizeket; az aranyszín a napot, a barna a föld anyagságát, a zöld az eleven növényzetet, a fekete a szorongáskeltő sötétséget),⁵² másrészt az egyes kultúrákban a színekhez tapadó használati sajátosságokból (ahol az uralkodók öltözetében a bíbor szín dominál, ott a bíborhoz királyi vagy általában hatalmi képzetek társulnak; van, ahol a fehér, van, ahol a kék, az iszlámban a zöld, Kínában a sárga a "szakralitás" világához kapcsoló szín. A vörös van, amikor sátáni színnek, van, amikor a legpozitívabban értékelt színnek számít, -- az utóbbi példa esetében nem utolsó sorban attól függően, hogy a vörös szín és a vér, a tűz kapcsolatát a pokoli erők hatalmának, a rombolásnak jeleként, vagy a kívánatosnak tartott, rombolásával megújító forradalom jeleként értelmezik-e?⁵³) Sok esetben a természetbeli előfordulás és a kultúrafüggő használati sajátosságok egymástól elválaszthatatlanul vesznek részt a szín-szimbolika kialakulásában, (a kék szín például igen ritka az ember táplálékai között, szinte csak néhány gyümölcsre jellemző, így a kékre színezett táplálék általában sokkal kevésbé vonzó a más színűeknél; és a mesterkélttség, vagy éppenséggel a mérgező hatás, a megpenésedés-megromlás képzeteit kelti.) A színek szimbolikus jelentésében különben is fontos szempont, hogy természetes, (a természetben előforduló), vagy az ember által előállított

---

nem-konvencionális természete, értékesége-értéktelensége illetve a tárgyak együttesének, a térszervezésnek különböző jellemzői. (Bernard-Bonney-Giuliani, in: ARIAS, 1993) Más kutatók más tulajdonságokat emelnek ki (vagy másokat is), s ki-ki elsősorban azokat, amelyeknek különösebb szimbolikus jelentőséget tulajdonít.

⁵⁰ A forma, amely – Flusser megfogalmazásával – nem egyéb, mint az anyag "hogyan"-ja.

⁵¹Fontos, hogy a *maguk* szimbolikája, ami a funkciótól teljesen független és a tárgy szimbolikáját a funkcionál erősebben meghatározó tényező lehet. (lásd pl. Baudrillard, Id. mű 64 pp)

⁵²A színekhez -- az általuk keltett pszichofiziológiai hatások következtében -- asszociációk tapadnak a meleg--hideg, a közelség--távolság, az extra--introvertáltság, a vidámság, elevenség--nyugodtság, melankolikusság tengelyeken. A szín telítettsége a dinamizmus, világossága a nyitottság érzéseivel korrelál: szimbolikájukat mindez meghatározza, (CROZIER, id. mű. 137 pp) mint ahogy az élénk színekhez a természetesség, a pasztell színekhez, illetve a fekete-fehérhez az elegancia képzetei kapcsolódnak. (BAUDRILLARD, id. mű 37-38 pp) (Bár ez utóbbiak már erősebben kultúrafüggőek -- ahogy az egyedfejlődésben is a "finomodás" a gyerekkortól a felnőtté válás felé haladva az erős, primer színektől mozog a pasztell felé, általában hasonló mozgás megy végbe a civilizáció fejlődése során is: elegánsnak, a kiválósághoz kapcsolódónak először az erős, primer színek számítanak, s azzal párhuzamosan tolidók el az ízlés a pasztell és a színtelenség felé, ahogy a hatalmi szférában növekszik a spirituális és absztrakt -- a papsághoz, értelmiséghez, bürokráciához kötődő -- elemek szerepe).

⁵³Ebből is kitűnik annak a sokszor hangsúlyozott tételnek az igazsága, hogy a pszichofiziológiailag meghatározott asszociációk is kultúrafüggőek; jól ismerjük azokat az állításokat, amelyek az eszkimók számos fehér-fogalmát, vagy a dzsungellakók zöld kategóriáinak sokaságát emlegetik: s ha egy kultúrában sok különböző színnév van annak jelölésére, amit egy másik kultúrában csak egy fogalom jelöl, akkor -- a színek közös pszichofiziológiai alapjaitól függetlenül -- az adott színhez/színekhez fűződő szimbolika lehetőségei sem azonosak a két kultúrában.

színről van-e szó, az utóbbi magával hozhatja a természetellenesség, a mesterkéeltség, sőt a hamisság képzeiteit is.⁵⁴

A tárgyak szimbolikájának természetes meghatározója a tárgyak *anyaga*, és *mérete*: ezek esetében is fontosak a szimbólum tartalmának kialakulásában az érzékleti tulajdonságok (az anyagoknál elsősorban a taktilis jellemzők, a méretet pedig mindenki egyrészt önmagához, másrészt a tárgy környezetéhez viszonyítja), de mindkét összetevő szimbolikus tartalmát még az eddig említetteknel is inkább szocio-kulturális tényezők alakítják. Az anyag szimbolikájában fontos tényező az adott anyagnak az ember számára való használati (és később csere) értéke. Ez is változó: vannak viszonylag állandó jelentéstartalmak (például az arany—ezüst—réz/bronz—vas) hierarchikus sorrendje, de igen sok a változás is: gondoljunk például arra a hullámmozgásra, ami csak az utóbbi néhány évtizedben a műanyagok és a “természetes anyagok” (fa, kő, gyapjú, élelem) viszonyában, ezek értékelésében bekövetkezett, az élet különféle területein (építkezés, öltözködés, táplálkozás, stb.) a műanyagokat hol a “természetes anyagok” fölé, hol azok alá helyezve. Ezek a föl-, és leértékelések éppen az adott anyagok szocio-kulturális szimbolikus jelentésén alapszanak: a műanyagok értékelése általában az (őket létrehozó, és általuk szimbolizált) tudomány (és a tudományos-technikai haladás) megítélésével együtt mozog: a tudományos haladás konjunktúrájával felértékelődnek, amikor viszont megkérdőjeleződnek e haladás értékei, akkor olyan átértékelésük következhet be, mint amelyet a huszadik század végén a természet, a “bio”-természetesség divatja hozott. Még az is kulturálisan változó lehet egyébként, hogy például a fémek említett, viszonylag állandó, és a kultúrák többségében meglévő hierarchiája milyen mértékben határozza meg értéküket: vannak olyan helyzetek, amikor más anyag-tulajdonságok nagyobb súllyal esnek latba. (Például amikor a vas keménysége, és ebből adódó használati értéke —vagy az üveggyöngyök szokatlanul tiszta csillogása— olyan vonzerő lehet egy kultúra számára, ami erősebb az arany szimbolikus értékénél; a kulturális érték-különbség kihasználása ilyenkor —mint például az ibér konkvisztádorok és indiánok találkozásakor— nagy lehetőségeket biztosít; és ez bekövetkezhet minden esetben, amikor egy anyag előfordulásának ritkasága, vagy relatív szűkösége —az iránta való keresletnek a kínálat fölé emelkedése— egy társadalomban az anyag —legyen az urán, kőolaj vagy éppen ivóvíz— szimbolikus értékét is megnöveli.)

A *méret* szimbolikus jelentőségét az ember és általában az élőlények számára a nagyobb test általában nagyobb ereje adja: a természet anyagi törvényeinek megfelelően a nagyobb tömeg hatása alá tudja vonni, le tudja győzni, meg tudja semmisíteni a kisebbet, ennél fogva a méret “természetadta” szimbolikája egyben hierarchia-szimbolika is. Az emberi kultúrában ez a szimbolika megőrződik, de módosul: egyrészt függővé válik a társadalmi kontextustól⁵⁵,

---

⁵⁴Ez lehet szándékolt hatás is (mint például a rizsporos paróka fehérsége, a körmök színei), de lehet akaratlan, “leleplező” képzet is (a puder, vagy az arcpirosító felismerése, vagy Hófehérke mostohájának festett almája, amelyeknek hamisságát a mese filmváltozataiban csak maga Hófehérke nem veszi észre). S vannak olyan megoldások is, amikor eredetileg nem cél a mesterségesre való utalás, de azzá válik (a rúzs például kezdetben a vérbő ajak természetes színét igyekszik imitálni, később azonban olyan jellé válik, amelynek éppen a díszítettség, a természettől adottnál hangsúlyozottan több színesség az üzenete, s ezen keresztül szocio-kulturális szimbólummá: a szexuális kihívás és/vagy a természetadtánál magasabb státusz jelzéseként kezd funkcionálni. Az megint kultúrafüggő, hogy hol, mikor és kinek a számára pontosan mit is jelentenek ezek a kulturális jelzések, hiszen a mesterségesesség, amely ebben a szimbólumban a szexuális vonzerőhöz kapcsolódik, éppúgy utalhat a felsőbb rétegek -- mesterségesen-társadalmilag kialakított -- elkülönülésére, mint a szexuális vonzerő mesterség-szerű, tehát mesterséges alkalmazására).

⁵⁵Jó példája ennek Györgyi Adrienne (in: POLÓNYI 2000) érdekes elemzése a berlini Alexanderplatzról, amelyben azt mutatja ki, hogy a társadalmi jelentőség módosulása, amely a tér méreteit nem módosította, hogyan változtatta meg a méret szimbolikáját: amikor a tér (az NDK) hatalmi központ(ja) volt, ez -- a “középen levés” erőterébe helyezve -- önmagában adott a méreteknél valamiféle (hatalmi) funkcionalitást; a központi szerepkör elvesztésével az emberléptékűnél jóval nagyobb tér “üresnek, huzatosnak, kellemetlennek” hat.

másrészt az emberi képességekre alapozva olyan hatásgyakorlási formák alakulnak ki, amelynek segítségével az ember úrrá tud lenni az említett természeti törvényeken; kialakul a “kicsi a bors, de erős” szimbólum; a nálánál nagyobb erővel viaskodó ember nézőpontját kifejező, a kisebbek oldalára helyezett rokonszenv, és az a tapasztalat, hogy a kis termetű emberek gyakran kompenzálják kicsinységüket társadalmi hatalom összpontosításával. Mindezek módosítják a “nagyság-kicsinység” eredeti jelentését. De a méret eredetileg sem csupán a fent említetteket jelenti. Minthogy az élőlények faji fennmaradását biztosító utódok általában kisebbként jönnek a világra, mint fajuk kifejlett egyedei, a teljes kifejlésig alapvető fontosságúvá, (még a felnőtt egyedek önfenntartásánál is fontosabbá) válik védelmük: ez a “kicsi” szimbolikájába beleviszi az “óvandó érték” jelentéstartalmát is. S hozzájárul a méretek szimbolikus jelentésének alakulásához az is, hogy míg az embert meghaladó méretű tárgyak létrehozása az emberi erőt, az ember hatalmát hirdeti az érzékek síkján is átélhető szimbolikájával, addig a “kézhez idomulónál” kisebb tárgyaké az emberi ügyesség (és technika) hirdetői és jelképei lehetnek, hozzájárulva “a kicsi szép” eszméjének meggyökerezéséhez. A méretek tekintetében is—csakúgy, mint a formákra vonatkozóan—a tárgyak szimbolikus tartalmát erősen befolyásolja az antropomorfia is: tárgyak is lehetnek “kövérek” és “soványak”, “törpék” és “törékenyek” (az utóbbi kifejezés, vagy még inkább az emberre alkalmazott “filigrán” jelző jól mutatja, hogy az emberi test és a tárgyak szimbolikus jelentéstartalmai között állandó kölcsönös egymásra hatás érvényesül).

A tárgyak érzékleti hatása elsősorban a vizuális és a taktilis szférákban van, és szimbolikájuk is elsősorban ezen alapul, bár ritkábban más érzékleti tulajdonságaik is részt vehetnek a hozzájuk tapadó asszociációk kialakulásában. (Ilyen például a tárgy *hangja*; a csengő—tompa tengelyen például a tárgy “elevenése—élettelenése” vagy éppen eleganciája—szürkesége fejeződik ki; a tárgy által kiadott hang magassága sokszor antropomorfizáltan—magas női vagy mély férfihangként felfogva—nyer jelentést, s a magasság—mélység a szinesztéziában például a világosság—sötétség dimenzióban is értelmezhető⁵⁶).

A tárgyak sajátosságainak jelentős csoportját a tárgy *szerkezeti jellemzői* alkotják. Meglehetősen relatív ugyan, hogy ki milyen tárgyat tart egyszerűnek vagy bonyolultnak, a felépítettségnek azonban kétségtelenül objektív fokozatai vannak az egy-két elemből állótól a végtelenül bonyolultig, s egy-egy tárgy szimbolikájába beépül *egyszerűsége-bonyolultsága* is.⁵⁷ Érzékleti sajátosság is, szerkezeti sajátosság is a *stabilitás-labilitás* dimenzió. Ez is beépül a szimbolikába, csakúgy, mint az a szintén szerkezetinek tekinthető tulajdonság, hogy a tárgyat inkább *zártnak* vagy *nyitottnak* érezzük-e.⁵⁸

A tárgyak szimbolikájának következő összetevője a *minőség*. Ez már szinte teljesen szocio-kulturális képzetkör, (bár persze ennek is vannak olyan elemei, -- például a tartósság, ellenálló képesség— amelyek nemcsak az emberi társadalom számára jelentenek értéket, hordoznak “minőséget”, hanem a természeti létben is (legalábbis az élőlények ön-, és fajfenntartása szempontjából) megvan a maguk értéke, (amennyiben egyáltalán mondhatunk valamit az emberen kívüli világ “értékeiről”). A minőség fogalma —miként az élőlényeknél, a tárgyaknál is— elsősorban ezeken a fennmaradást biztosító tulajdonságokon alapul, az emberi használat azonban e tulajdonságokat is alárendeli az ember számára való hasznosság értékének: a tárgyaknak az ember szempontjából megfogalmazható minőségét hasznosságuk, hasznosíthatóságuk mértéke és módja szabja meg. (A tartósság, az ellenálló képesség éppúgy részei ennek a “minőségnek”, mint a tárgy kialakítása során alkalmazott anyagoknak az adott

⁵⁶Lásd pl. Crozier id. mű, 141 pp.

⁵⁷ Egyfelől a tárgy szerkezete sugall egyszerűséget vagy bonyolultságot, de másfelől egy-egy kor uralkodó világképe, elvei is hatást gyakorolnak a tárgyra, sokszor éppen az egyszerűség-bonyolultság dimenziója mentén.

⁵⁸(CROZIER, 2001)

kultúrában kimutatható értékessége, a befektetett munka és hozzáértés, tudás mennyisége és összetettsége—mindezek megint csak az adott kultúra rendszerében értelmezhetők, a minőség mindig relatív, az adott kultúra többi tárgyához viszonyított “minőség”).

A minőség összetevője lehet, de esetenként tőle független, (a minőség síkját átmetsző) másik síkot képvisel a tárgy *állapota*. Rossz és jó minőségű tárgyak is lehetnek jó vagy rossz állapotban, s bár az állapot romlása rendszerint minőségromlásként⁵⁹ is értelmeződik, a jó minőségűnek tartott tárgyak romlásukban is jelzik “nemesebb” voltak (szimbolikus) jegyeit. Éppen a szimbolika szempontjából fontos e két összetevő különválasztása. Egészen más képzeteket indít be, s más megítélést is nyer a megviselt állapotban lévő, de eleve kiváló minőségűnek tartott tárgy, mint az, amelynek rosszabbak a minőségi mutatói. (Egy alig guruló Mercedes “a pokolban is Mercedes”, s teljesítményének gyengéit *az öregkor, az állapot-romlás* szimbólumaihoz társítják; a Trabantot, ha jobb állapotú is társánál, a szocialista ipar gyatraságának *minőségre utaló* szimbólumaival jellemzik. Az új Mercedes megítélését a jó minőség és a jó állapot szimbólumai együtt határozzák meg, a két különböző szimbolikus síkon ható kétféle szimbolikus értelmezés és értékelés ebben az esetben összeadódik, egymást erősíti).

A tárgyak szimbolikáját jelentős mértékben meghatározza az a *közeg* is, amelyben a tárgy megjelenik. A méret eleve a környezethez viszonyítódik, de az anyag, az állapot vagy a minőség is egészen más szimbolikus szerepet ölthet—környezetétől függően. (A faépület az erdőben megmunkáltságával inkább a civilizációt, az emberi jelenlétet jelképezi, a nagyvárosban inkább természetszimbólum; egy kiváló állapotú környezetben a leromlott állapot, a hanyatlás jelképeként hathat ugyanaz a kopottas bútor, amely egy még-leromlottabb környezet legbüszkébb, legrepresentatívabb tárgya lehet; a repülőről, hajóról lehullott tömegáruk megbecsült minőséget jelképezhetnek a Cargo-kultúrában, de fordítva is; használhatatlan vacakként dobhatja félre a csúcstechnológia legnagyobbbecsültebb tárgyát az őserdő lakója, ha a saját kultúrájában nincsen sem használati, sem csereértéke, akkor számára nincs “minősége” sem.)⁶⁰ A közeg további hatásokat is gyakorol a tárgy szimbolikájára. A *montázshatás* csaknem mindig érvényesül: egy tárgy jelentésébe nagyon gyakran belesugároznak a környezet szimbolikus elemei, minél határozottabb szimbolikus jelentésekkel bír ez a környezet, annál inkább. (Máskor utaltunk arra a példára, hogy egy könyvet például, ha más információknak nincs róla, csupán a melléhelyezett keresztnek köszönhetően hajlamosak vagyunk vallásos könyvnek gondolni, jóllehet ugyanerről a könyvről egészen másokat fogunk feltételezni, ha marxista szakirodalommal körülvéve, vagy egy pornográf gyűjteményben találkozunk vele). Minden, az emberi társadalomban megfigyelhető közeg egyszersmind egy-egy szűkebb vagy tágabb kultúra, egy-egy szűkebb vagy tágabb embercsoport jellemző közege is, s a tárgyaknak éppen azért lehet a korábbiakban említett módon korszakra, embercsoportokra, kultúrákra, stb. utaló szimbolikájuk, mert az a közeg, amelyben gyakran és/vagy jellemzően előfordulnak, rájuk sugározza, hozzájuk társítja az az adott korszakra, kultúrára, embercsoportra, intézményre vagy az adott tárgyakat jellemzően birtokló egyénre utaló asszociációkat⁶¹. A tárgy olyan látszólag immanens tulajdonságai is, mint a szín, a forma,

⁵⁹Az imént szó volt a különböző érzékleti szférák szerepéről a szimbolika kialakulásában. A tárgyak esetében a *szag* például leggyakrabban éppen az állapot egyik jelzője (a kellemetlen szagok többnyire a mállás, rohadás, illetve az emberrel szembeni ellenségesség, ártalmasság kísérői).

⁶⁰De ugyanígy említhetnénk a humanistát is: Flusser korábban idézett szavai a "jó design" és a "Gonosz" kapcsolatáról ugyancsak arról szólnak, hogy a csúcstechnológia magasra értékelt egyes tárgyai abszolút értéktelenek azok számára (is), akik az emberellenes erőket látják és utasítják el bennük.

⁶¹Baudrillard azzal indítja idézett könyvét, hogy a tárgyak elrendezését megszabó "erkölcsi rend" erősebben meghatározza a tárgyak lehetőségeit, mint maga a tér.

vagy az anyag gyakran éppen a közegnek köszönhetőek, így a környezetet, a közeget minden esetben figyelembe kell venni, amikor egy tárgy szimbolikáját elemezzük.⁶²

Ugyanakkor a tárgy “saját” tulajdonságai közül sem mindegyik vesz részt a tárgy szimbolikus tartalmának kialakításában. A szimbolikában, -- lévén az mindig objektivitás és szubjektivitás viszonyának kifejezője— az adott tárgy ember számára való tulajdonságai jelennek meg, így természetesen csak azok a tulajdonságok vesznek részt egy tárgy szimbolikájában, amelyeknek az adott kultúrában jelentősége és ezzel összefüggésben jelentése van. Így például míg tárgyaink színéről és alakjáról, anyagáról és állapotáról beszélünk, (s mindezen tulajdonságokkal kapcsolatban szimbolikus megkülönböztetésekkel választjuk el egymástól tárgyainkat és azok csoportjait) nem használjuk ilyen megkülönböztetésre ugyane tárgyak olyan tulajdonságait, mint például a bennük lévő energia. (Pontosabban: ahol ennek valamilyen jelentősége van tárgyaink használata során, ott megjelenik a szimbolikus jelentés is: egyes tárgyak (radioaktív vagy másfajta) *sugárzása* így lett például jellemző tulajdonság, s épült erre szimbolika is a huszadik században. Világos, hogy a tárgyak számos tulajdonsága éppen azért nem játszik szerepet a szimbolikában, mert nincs róluk tudomásunk: az emberi történelem rendre az anyagi világ elemeinek új tulajdonságait —ebből fakadóan új használati lehetőségeit— tárja fel, mindig ráépítve erre a szimbolikusan használható megkülönböztetéseket is. Ebből viszont az is következik, hogy a tárgyak tulajdonságain alapuló szimbólumok körét sosem tekinthetjük lezártnak, s az, hogy tárgyak milyen ma még nem használt tulajdonságai lesznek, lehetnek még a tárgyszimbolika összetevői, előre meg nem jósolható).

Fentebb volt már szó arról is, hogy a tárgyak használata kultúra-, csoport-, és egyénfüggő lévén, szimbolikájuk is az. Szimbolikus tartalmat akkor kap egy tárgy, ha egy meghatározott kulturális kör, egy meghatározott közösség számára a használat közös asszociációkat alakít ki az adott tárgy körül. Ennek kialakulása, a szimbolikus tartalom rögzülése mindig csak egy bizonyos idő után következik be, de új szimbolikus tartalmak keletkezése állandóan megfigyelhető. Ebből a szempontból figyelmet érdemel a tárgyak *szokatlan használata*, (ami a pszichológiában régóta a kreativitás mérésének egyik kedvenc teszt-módszere). A szokásostól eltérő használat ugyanis egyúttal mindig magában hordja az egyes tárgyakhoz kötődő szimbolika bővülésének lehetőségét. (Attól fogva, hogy Dali megfesti lángoló zsiráfjait, Ionesco színdarabja címéül választja a “kopasz énekesnőt”, vagy Roald Dahl megírja a fagyasztott borjúcombbal elkövetett tökéletes gyilkosság történetét, attól kezdve az e műveket ismerők számára a zsiráf, az énekesnő, a kopaszság vagy a borjúcomb asszociációkörében, a hozzájuk köthető szimbolikus tartalmak között megjelennek az említett alkotók által hozzatett mozzanatok, képzettársítások is. Természetesen egy hivatásos művész többnyire az átlagosnál nagyobb mértékben és szélesebb körben hatóan járul hozzá a szimbólumok jelentéstartalmainak bővüléséhez, de egyrészt saját körében—egy-egy tárgy szokatlan használatával, s az erre ráépülő magán-szimbolikával—ezt minden ember megteheti, másrészt időnként az ilyen “újítások” is

---

⁶²A tárgyszimbolika elemzésének egyik módja éppen az, amikor tulajdonképpen valamely közeg (tárgyi) szimbólumrendszerét elemezzük, és az egyes tárgyak az ilyen elemzések során (például lakások szimbolikája, közterek tárgyi szimbólumai, stb.) a rendszer egészéből levezetve nyerik el értelmezésüket. A környezet tárgyakra gyakorolt hatásának következtében erősödik meg az a szemlélet, amely a tárgyakat eleve és elsődlegesen a rendszer szempontjából tekinti.

“Miközben mindegyik tárgy teszi a maga dolgát, közben a többiről is ’gondoskodnia’ kellene. Ellentétben mondjuk a regények, szobrok, képek, zeneművek és versek egymás melletti létezésével. Jóllehet ők is egymás ’környezetét’ alkotják, de egymásra utaltságuk nem direkt. Bármely együttállásban megtartják üzenetüket, totalitásukat... Az épület viszont nem függetleníthető a befogadó urbanisztikai formától, az enteriőr sem az épülettől. És joggal hibáztatjuk létrehozóikat, ha hiányzik az ’összhang’.” És: “a morfológiai alak... a Funkció és a Kontextus ’deformáló’ erőire válaszol, tőlük kapja ’szabadságát’” (Lisztes Gábor, in: POLÓNYI 2000, p. 20 és 21.)*

igen széles körben terjedhetnek szét. Aki először dobott pénzt a Trevi-kútba, aki először találta ki, hogy egy labdával kosárba célozzon, vagy hogy elég messzire menjünk: aki a maga idejében igazán szokatlan használatmódot alkalmazva úgy és azért ütögetett össze két követ, hogy róluk szikra pattanjon a közelben lévő száraz növénydarabokra, az szokatlan használatmódjával egyben új szimbolikus tartalmat is alkotott, kapcsolt az illető tárgyhoz, méghozzá meglehetősen széles körben ható szimbolikus tartalmakat.)⁶³ Az új szimbolikus tartalmak pedig más szimbolikus jelentéseket is módosíthatnak. Vilém Flusser például A dolgok formája; a design filozófiája (The Shape of Things: a Philosophy of Design) című könyvében⁶⁴ hosszan foglalkozik a *fal* szimbolikájával. A fal alapvető tulajdonsága átjárhatatlansága. Amikor megjelennek olyan tárgyak, mint a telefon vagy a televízió, amelyek a “lakásba hozzák a világot”, ezek szimbolikája hat a faléra is: többé nem tekinthető átjárhatatlannak, (vagy legalábbis nem úgy, mint annak előtte). A példa ugyanakkor arra is rávilágít, hogy a módosulások az esetek nagy részében nem jelentik az eredeti szimbolika lerombolását, csak módosulását, összetettebbé válását, (hiszen a falakat továbbra is arra alkalmazzuk, hogy—most már relatívabbnak látott—átjárhatatlanságukkal védjenek bennünket).⁶⁵

Azt is figyelembe kell ugyanakkor vennünk, hogy az új használatmód sok esetben nem csupán az új használati lehetőségekhez közvetlenül kapcsolódó asszociációkkal gazdagítja a tárgyak szimbolikáját, hanem olykor valamiféle *metajelentést* is hozzájuk társít. (Ez is fokozza “üzenet”-jellegüket). Amikor például a huszadik század közepén a bútortervezésben elterjedt az elemes megoldás és az erre alapozott variálhatóság, ez egyben a modernizmus szimbólumává is

---

⁶³Szinte mindig ilyen szimbolikus tartalomváltáson mennek át azok a tárgyak, amelyeknek varázserőt tulajdonítanak; ilyenkor egy (gyakran teljesen közönséges) tárgy egyes tárgyi sajátosságainak (pl. sugárzás), megjelenése-létrejötté körülményeinek (“égből hullott” meteorit, mártír halálakor kikelt virág), s még gyakrabban használoinak (szentek és más nagy emberek tárgyai) illetve a használata közben -- de sokszor a tárgytól függetlenül -- végbement kívánt eseményeknek (például gyógyulás) köszönhetően a tárgynak olyan működést tulajdonítanak, amelynek mechanizmusát az ember nem látja át. (De azért használhatja és hihet benne). A tárgyak szimbolikus értelmezése mindig magában hordja azt a lehetőséget, hogy a tárgy ily módon emberi vagy még az embernél is hatalmasabb képességek megtestesítőjeként és szimbólumaként jelenjen meg.

⁶⁴ A könyv számos szellemes tárgyelemzést tartalmaz. Igen inspiratív például, ahogy a sátor, a vitorla és az ernyő szimbolikáját és ezek összefüggéseit elemzi, (beleértve a képernyőt, és az angol szó /screen/ jelentéstartományára alapján a vetítőtáblát is), kimutatva, hogy a védelem illetve a szelek (és a szellemek) irányában való nyitottság, a hálószerű, szövött jelleg, és e tárgyak jelentésének egyéb (az anyag természetében adott) összetevői hogyan alakítják nemcsak a jelentéseket, hanem magukat a tárgyakat is, -- például hogy a hálószerű szerkezet hogyan határozza meg a lehetőségeket a szőtt sátoztól a vetítőtáblán át a komputer-képernyő képpont-hálózatáig --. újabb s újabb tárgyakat (és az egyik tárgyról, az egyik formaváltozatról a másokra átvitt, s ott új értelmet kapó tárgyfunkció-lehetőségeket) hozva létre, (például úgy, hogy amit eredetileg a szél *ellen* alkalmaztak, az a használatmód módosulásai során hogyan jut el ahhoz, hogy *felhasználja* a szél energiáit), (Id mű. pp. 55-57).

⁶⁵A filozófusok egyébként is hajlamosak arra, hogy a szimbolikus *változásokat* totalizálják; azt hangsúlyozzák, hogy egy-egy szimbólum (vagy szimbólumegyüttes) keletkezése vagy módosulása miként strukturálja át a világot. A világ azonban a folytonos átalakulás mellett mindig *ugyanaz* is marad: az új szimbolikus variációk csak hozzáépülnek a korábbiakhoz, (sőt, tüzetesebb szemlélődés után kiderül, hogy *mindig is ott voltak*, csak nem tűntek számunkra valóknak.) Amikor például Flusser -- több más kultúrkritikussal együtt -- arról panaszkodik, hogy a legújabb korban a tárgyi világ információ-világgá külsődlegesedik, a dolgok helyére “nem-dolgok”, a munka helyére a játék, az “action” helyére a “sensation” lép, és a beprogramozott programozók falansztere felé haladunk, valószínűleg túldimenzionálja az információk elidegenedésének tényét. Az információk eddig is benne voltak a tárgyi világban, az, hogy a jelenben a tárgyi valóság *mellé* lép (és a korábbiaknál sokkal nagyobb szerepre tesz szert) egy virtuális információ-valóság, ez nem jelenti azt, hogy ez az új univerzum a tárgyi világ *helyére* lépne. (Érdekes ugyanakkor az a megfigyelése, hogy az “információs társadalomban” a tárgyi világ is egyre inkább “immateriálisodni” -- hiszen a képernyőkön látható valóság valóban nem a hagyományos értelemben “tárgyi” --, és ezzel, valamint az eldobhatóság, a szemétté válás fokozódásával *növekszik a tárgyak “üzenet”-funkciója, dialógikus jellege.*)

vált⁶⁶, (és sok ember nem csak azért vett variabútort, mert az praktikusan alkalmazkodik a lakás adottságaihoz, hanem hogy "modern" lakása legyen. A szimbolikus jelentéstartalmak sokkal erősebbek lehetnek a közvetlen praktikum szempontjainál: pontosabban mivel az ember mindig igyekszik praktikusan alakítani a környezetét, ezért minden szimbolikus divat igyekszik a praktikum érveivel is hatni; egy-egy szimbolikus divat idején kialakulnak azok az ideológiák, amelyek megmagyarázzák, hogy miért az az igazán praktikus, ami divatos.⁶⁷)

Minden újdonság (legyen az új tárgy vagy a régi tárgyak új használatmódja) magában hordja azt a lehetőséget is, hogy korszerűség-(modernség)⁶⁸ szimbólummá váljék. Ugyanakkor, mivel az új egyúttal szükségképpen még ritka is, a másik metajelentés, amelyet az új tárgyak és új használatmódok általában magukban hordanak, s amely szimbolikájukhoz ilyenkor gyakran hozzákapcsolódik az az "extra": ez jelenthet extrémeket is, exkluzívát is. Nem minden új jelenség vonzó, s amíg nem az, addig szimbolikája a "furcsaságok" körében mozog, de ha kívánatosá válik, ha monopóliumként, kevesek másokat kizáró vagy legalábbis másoknak még meg nem adatott lehetőségeként kezdik használni, akkor "extra" sajátosságai azonnal a státusz-szimbólum jegyeit is magukra öltik. A modernség divatja idején a tárgyak e két szimbolikus metajelentése erősíti egymást: ami modern, az ilyenkor eleve kívánatos is, és az új tárgyak és használatmódok extrém sajátosságai ezekben a korokban hajlamosak eleve modernség-szimbólumokként megjelenni. (Antimodern korokban viszont az új tárgyak és használatmódok, az új "extrák" is gyakran régiként, vagy legalábbis valamilyen régi dolog ekvivalenseként, illetve a megbízható stabilitás jelképeiként igyekeznek magukat elfogadtatni).

Az újdonságérték különben sem egyeduralkodó a tárgyakhoz fűződő értékrendszerben. Sőt. Jól tudjuk, hogy életkoruk előrehaladtával olykor a tárgyak csereértéke is egyre nő, s a régi tárgyak iránt nem csak azért nagy a kereslet, mert a korral általában ritkaságértékük is növekszik, hanem amiatt a respektus miatt is, amivel az emberiség saját történelmét illetve őseit övezi, s a

---

⁶⁶Nagyon sokféle ilyen metajelentés társulhat a tárgyakhoz, a hidegháború légkörében például egyes tárgyak egyik oldalán a "burzsoá" életforma, a másik oldalán a "kommunista diktatúra" szimbólumaivá váltak, de az is ilyen "metajelentés", amikor például Baudrillard a fogyasztói kultúrát jellemezve a tárgyak "feminizálásáról" beszél. "Metajelentéseket" hoznak létre mindazok a bináris oppozíciók is, amelyek a modern tárgyhasználat mezejét tagolják, mint amilyen az otthon--nyaralás, munka--szabadidő, stb. oppozíció (Baudrillard ezt a "megkettőződési" tendenciát is regisztrálja); mindazok a tárgyak, amelyek belépnek ezekbe a viszonylatokba, megkapják az őket az oppozíció egyik oldalára soroló szimbolikus (meta)jelentéseket is. Az új "információ"-univerzumhoz is (lásd az előző lábjegyzetet) így társult az elidegenedettség metajelentése (a valóság--virtualitás oppozíció alapján: virtualitás = nem-valóság = idegen világ).

⁶⁷Így érvelnek például az épületek létrehozói a völgybe-építkezés divatja idején amellelt, hogy milyen ésszerűtlen a magaslaton építkezni, ahova nehezebb feljutni, az anyagokat felszállítani, ahonnan nehezebb elérni a település más pontjait; amikor viszont a magaslatra település lesz vonzó, akkor a "fent"-nek a térszimbolikából adódó magasabb presztízse, e jellegzetesen szimbolikus érték mellett olyan, szintén a praktikum szempontjainak is tekinthető érvek kerülnek előtérbe, mint a jobb levegő, a szebb, illetve messzebbre hatoló kilátás, a szabadabb életérzés lehetősége. (A presztízsszempontok egyébként maguk is csak részei az éppen uralkodó szimbolikus diskurzusnak, mert amikor például a völgyben való építkezés a divatos, akkor a presztízszimbolikának a tér természetéből adódóan egyébként mindig meglévő vertikális dimenziója kissé halványul, és a térszimbolika, más, szintén presztízsz-kiemelő összetevői kerülnek előtérbe, például a közepen-levés, a centrális helyzet.)

⁶⁸A huszadik századvég fejleményeinek tükrében a modernség és korszerűség korábban szinonimaként használt fogalmait mindenképpen meg kell különböztetni egymástól. A haladás értékének kultusza a modernség ideológiájához kapcsolódva a század húszas-harmincas majd ötvenes-hatvanas éveiben korjellemzővé, szellemtörténeti kategóriává vált, s ebből szükségképpen következik, hogy az e korszakok eszményeit tagadó más korszakok a modernségtől elhatárolják magukat, (mint a posztmodern, vagy egyáltalán, a századvégen erőssé vált konzervativizmus). Ha tehát vannak "modern" és nem-modern korok, akkor "modernnek" csak azokat a jelenségeket nevezhetjük, amelyek a modernség-ideológia jegyében, illetve a modernség konjunktúrájában születnek. Amikor viszont a nem-modern eszmények kerülnek előtérbe, akkor azok a korszerűek, a frissek: a konzervativizmus a kilencvenes években nem modern, viszont korszerű, míg a modernség -- és annak minden szimbóluma -- abban az időszakban korszerűtlennek, idejétmúltak számított..

tárgyak —mint fentebb szó esett erről— korábbi korszakok szimbólumaivá is válhatnak.⁶⁹ Az “eredetiség” fogalma egyesíti a két ellentétes értéket: az “eredeti ötlet”, “az eredeti gondolkodásra valló használatmód” az újdonságértékre utal, de ha arról beszélünk, hogy hogyan használtak egy tárgyat “eredetileg”, vagy azt hangsúlyozzuk, hogy “eredeti XVI. Lajos korabeli” bútorról van szó, akkor éppen hogy a régiség-érték kerül előtérbe. A közös nevezőt az “eredetiség” fogalomban az *első megjelenés* fontossága képviseli (s az már a korra jellemző ideológia függvénye, hogy a tárgyak életében mindenképpen fontos első megjelenést elsősorban régebbi korok hagyományörizte nagyságában, vagy a jelennek a korábbiakat megváltoztató mozgásaiban keressük-e, értékeljük-e inkább).

Ebből következik a *másolat* megítélésének ambivalenciája is. A másolat —mint erre fentebb hivatkoztunk— hordozza az eredeti szimbolikáját is, hiszen éppen arra utal. (Azokban a korokban, amelyekben az alkotói individualitás még nem olyan központi érték, viszont a világgépet, szétsugárzás, az emanáció “képmás”-szemlélete uralja, a másolat, az ikon értéke annál nagyobb, minél tökéletesebb az utánzás). Ugyanakkor a másolat, a kópia azért az esetek többségében alacsonyabb rendűnek is számít az eredetinel (amikor magasabb rendű, akkor nem is másolatnak, hanem persziflázsnak, adaptációnak, variációnak, egy ötlet kibontásának nevezik). A modernség paradoxona, hogy miközben az újdonságértéket középpontba helyezi, és ezzel együtt egyre fokozza a kreativitás és eredetiség megbecsülését, a technikai fejlődéssel párhuzamosan a másolatok jelentőségét is egyre növeli, (és például a hatvanas évek Op-, és pop-artjának egyes alkotásaiban lényegében az eredetivel egyenrangúvá avatja). A másolat mindazonáltal a tárgyhasználók többsége számára a fent említett ambivalens arculatot viseli: alacsonyabb rendűnek tekintik az eredetinel, de a rá való utalás, az eredetinek a másolatra is átsugárzó szimbolikája miatt sűrűn alkalmazzák is a tárgyi környezetben.

A tárgyak kulturális antropológiai szerepével foglalkozó szakirodalom igen nagy figyelmet szentel az egyediség (illetve az egyediség hiánya) kérdésének. Valóban, éppen szimbolikus használatuk szempontjából korántsem mindegy, hogy az egyes tárgyak egyediek-e vagy sem. Az egyedi tárgyak “(tárgy)egyénségként” lesznek szimbólumok is, kvázi személyiségekként (vagy egy-egy személyiség vagy intézmény megtestesítőiként), mint a híres gyémántok, műalkotások, az egyes országok királyi jelképei, a Szent Grál, az első gőzmozdony, az első számítógép, vagy híres emberek ismertté vált tárgyai. A tárgyhoz ilyenkor az anyagi tulajdonságaiból, használatmódjából, keletkezésének körülményeiből és a mindezekhez kapcsolódó metajelentésekből összeálló szimbolikán kívül olyan szimbólum-elemek is kapcsolódnak, amelyek a tárgy egyedi “élettörténetéből” és egyéb egyéni sajátosságaiból adódnak. A tömegesen előforduló tárgyak szimbolikájából ez utóbbiak értelemszerűen hiányoznak: a szimbolikus tartalmak ezek esetében a tárgyak egész csoportját, valamennyi, a csoportba sorolható tárgyat jellemzik. Az más kérdés, hogy bármely tömegcikk-tárgy tárgyszemélyiséggé válhat egy-egy egyén vagy csoport számára, (ez csak akkor okoz zavart, amikor az egyén vagy csoport a maga egyedileg használt, egyéni sajátosságokkal felruházott tárgyától megkülönböztethetetlen “idegen” példányokkal találkozik). A különbség tehát az egyedi és tömeges tárgyak szimbolikus tartalma között úgy fogalmazható meg, hogy míg a tömegtárgyak egyesek számára bírhatnak egyéni jelentéssel, (“az én kanalam”, minden hozzá fűződő történéssel és érzelmi mozzanattal együtt) de (többek számára) közös szimbolikájuk nem egyéni, hanem közös tulajdonságaikból (például a kanalak általános jellemzőiből, és a

---

⁶⁹Hernádi említett könyvében megkülönbözteti a tárgyak *értéknövelő* és *értékvesztő* avulását, utalva arra is, hogy az értéknövelést okozhatja a régi tárgy korra utaló (dokumentáris) értéke éppúgy, mint a múlthoz való személyes viszonyulás pszichológia, vagy a ritkaságfok növekedésének szociológiai értéke; az értékvesztés elsősorban a tárgy technikai értékcsökkenésének (kopásának, elromlásának) illetve szociológiai értékcsökkenésének (divatja leáldozásának) köszönhető. (HERNÁDI, 82)

kanál kultúrtörténetéből) származik; addig az egyéni tárgyak több ember számára is ugyanazt a konkrét asszociációkört idézik fel⁷⁰ (például Churchill szivarja, vagy Sztálin pipája).⁷¹

Az egyedi és tömegettárgyak szimbolikája a *sorozatban* egyeztetődik össze. A sorozat vagy eltünteti az egyedi tárgy egyediségét, s legfeljebb a készlet egyediségével helyettesíti: a tizenkét személyes étkészlet vagy hatszemélyes ülőgarnitúra esetében a készlet egyes darabjainak általában nincs egyéni szimbolikája, de az egésznek igen: ha egy darab hiányzik a készletből, ez a készlet, mint tárgyezésiség csonkaságát jelenti, amit lehetőség szerint pótolni kell. (Az ilyen típusú sorozatok esetében a szimbolika elemei közé belép a számok szimbolikája is.) A másik típusú sorozat az, amelyben az egyes darabok megőrzik egyediségüket (legalábbis a sorozat többi tagjához viszonyítva), mindegyik más, de együtt alkotnak igazi egészet (mint például egy bélyegsorozat), vagy egy teljes hálószoba-, nappali-, vagy konyhabútor darabjai. Itt is beléphet a "csonkaság" érzete: a bélyegsorozat addig nem lehet teljes értékű egy gyűjtő szemében, amíg nincs meg minden darabja; de az ilyen, különböző elemekből álló sorozatoknál általában kisebb a számszimbolika szerepe, ami azt is jelenti, hogy gyakran nem feltétlenül kell a sorozat minden darabjával rendelkezni, és sok esetben a sorozatok nyitott végűek, újabb s újabb elemekkel gyarapíthatók.⁷² Mindazonáltal a sorozatjelleg—az egész és rész kettősségének szimbolikáját, és az egyes tárgyak rész-voltát hangsúlyozva—mindenképpen magában hordja a *gyűjtés*, az "egész helyreállításának"

---

⁷⁰A tárgyak "egy-, és többszemélyes jelentésének dialektikájáról" is pontos elemzést olvashatunk Hernádi említett könyvecskéjében, aki egyébként azt, amit mi itt a tárgyak "átegyéniesítésének" nevezünk, a tárgyak "intimizálásaként" aposztrofálja. (E fogalomban az hangsúlyozódik, hogy a tárgy azáltal nyer egyediséget, hogy egy egyénhez kapcsolódik). (HERNÁDI, 82)

⁷¹Az megint más kérdés, hogy ugyanaz a mechanizmus, ami a tömeges tárgyak egyéniesítéséért felelős, az egyéni képzetek hozzákapcsolása az egyéni tárgyakról alkotott közös képet is átegyéniesítheti: a Mona Lisa, mint egyedi tárgy bír bizonyos, mindenki számára közös jelentéssel, de mindenkinek meglehet a maga egyéni Mona Lisa olvasata, az "én Mona Lisám", mint ahogy Sztálin pipája is igen különböző képzeteket mozgósíthat különböző emberek tudatában. Érdemes tehát megkülönböztetni a tárgyak egy elsődleges egyénítését, amikor egy tárgy vagy eleve egyedi, vagy valamilyen tulajdonsága, "élettörténetének" valamely mozzanata által egyedi, más, hasonló tárgyaktól megkülönböztethető arculatot ölt, és a másodlagos egyénítést, amikor egy tömegesen létező tárgy egy példányához egy-egy egyén vagy csoport egyénítő képzeteket társít. Az elsődleges egyénítésnek lényeges sajátossága a megkülönböztethetőség: a Sztálin pipája típusú egyéni tárgyak például csak akkor sorolhatók ide, ha vannak rajtuk olyan nyomok, (mondjuk a Generalisszimusz fogsorának olyan jellegzetes lenyomata) amelyek alapján más, hasonló tárgyakkal fel nem cserélhetők. Az ereklyék története számos példáját mutatja annak, hogy az eredetileg egyébként valóban egyedi tárgyat az egyedi jellemzőit nem ismerő utókor más, hasonló példányokkal helyettesítette. Mohamednek a Topkapi szerájban őrzött hajszála a másodlagos egyénítés értelmében mindenként egyéniek, -- egyes egyének és csoportok a legkülönfélébb egyéni asszociációkat fűzhetik hozzájuk -- elsődleges egyéniségük azonban bizonytalan. És itt még egy megkülönböztetést kell tennünk. A tárgyszimbolika szempontjából meg kell különböztetnünk a tárgyak materiális és szimbolikus eredetiségét. Materiális értelemben ha Mohamed hajszálai nem eredetiek, akkor nem is egyéniek: ha egyszer kicserélték őket, akkor ez a továbbiakban is megtörténhet: a hajszálak tömegének -- talán csak a szín által behatárolt -- bármely példány betöltheti a kívánt szerepet, ahogy bármely kanál helyett állhat bármely más kanál. Szimbolikus értelemben azonban Mohamed eredeti hajszálai azok, amelyekről ezt elismerik, s így azok a hajszálak, amelyeket a kincstárban őriznek, akár család által kerültek oda, akár nem, mindenképpen olyan értékkel bírnak a mohamedán hívő számára, hogy védelméért életét is képes feláldozni: szimbolikus értelemben ezek abszolút egyéniek és eredetiek. A példa jól mutatja egyéniség és eredetiség mindenkor relatívitasát.

⁷²Létrehozásuk oldaláról vizsgálva Kubler megkülönbözteti a (valahol mindig lezárt) *sorozatot* az azonos problémára válaszoló alkotások sorának nyitott *szekvenciájától*, ezt a megkülönböztetést érdemes a tárgyak szimbolikájának elemzésében is alkalmazni. A szekvencia újabb szimbolikus jelentéssik lehetőségét társítja a tárgyakhoz: Kubler azt is kifejti, hogy az ilyen sorok korai darabjai erősen különböznek a késeiktől: a koraiak technikailag (szinte mindig) egyszerűbbek, energetikailag olcsóbbak, megfogalmazásban tisztábbak, a probléma egészére irányulnak, míg a késeiek bonyolultabbak, fel fokozottabbak, személyesebbek, részletezőbbek, stb. Ily módon a tárgyra jellemző (és szimbolikájának része) lehet az is, hogy a maga sorozatának korai vagy kései darabja-e?

készítetést⁷³. A sorozatban—ha a sorozat egyes darabjai különböznek is egymástól—igazából sosem a tárgyak egyedisége hangsúlyozódik, hanem rész-voltuk; ha egy mégoly kedves tárgyunk egy sorozat darabjaként semmisül meg, akkor sokkal erősebb a készítés a pótlására (a sorozat kiegészítésére), s ezzel voltaképpen annak a kinyilvánítására, hogy az adott tárgy nem pótolhatatlanul egyedi, hanem csak egy példány az egymással behelyettesíthető példányok tömegéből, mint olyan tárgyak esetében, amelyek nem részei semmiféle sorozatnak. Ily módon minden sorozat egyben *gyűjtemény* is; a gyűjtemény olykor sorozatok sorozata, de nemcsak a sorozat hordja magában a gyűjtemény lehetőségét, hanem a gyűjtemény is a sorozatét: a gyűjtés attitűdje a legkülönfélébb, akár teljesen egyedi tárgyak bármilyen csoportját fajta sorozattá formálhatja: azáltal, hogy a gyűjtési szempontot, mint közös nevezőt a gyűjtemény összes tárgyával kapcsolatba hozza

A tárgyak csoportba rendezését olykor nem birtoklójuk tudatos törekvése, hanem mondjuk a tér tagolása valósítja meg. Említettük már, hogy a tárgyak szimbolikáját is nagymértékben meghatározza környezetük, s ez nem csak az egyes tárgyak jelentéskörét befolyásolja, hanem azzal is jár, hogy az egymás közelébe kerülő tárgyak *csoportként* is hatnak, és ez olyan további, a tárgyak szimbolikájában fontos szerepet játszó összetevők belépését is magával hozza, mint az *arányok*, a *harmónia*, a *rend és rendetlenség*. A tárgyak szimbolikájának összetevői között szó volt a méret jelentőségéről, s arról, hogy a tárgyakat az ember többnyire önmagához viszonyítja; de legalább annyira meghatározó, az egyes tárgy jelentését átértelmező tényező a tárgyak egymáshoz való viszonya, egymáshoz viszonyított arányaik is. Amikor pedig tárgy-együttessel állunk szemben, annak belső arányai-aránytalanságai is hatni kezdenek, a kiegyensúlyozottság, a szélsőségesség, a monumentalitás, a kecsesség vagy éppen a szervetlenség asszociációit társítva ahhoz, amit a tárgy-együttesség megismerésénél (legyen az egy egyén vagy csoport, egy intézmény vagy egy település tárgyvilága). Ugyanígy tesznek szert szimbolikus jelentőségre, s kapnak az adott tárgyat az említettekhez hasonlóan jellemző jelentést az egyes tárgyak belső arányai, egészük és részeik arányai is. A harmónia-diszharmónia (egyensúly—egyensúlybomlás) és a rend-rendetlenség sokat tárgyalt kategóriákban is szerepet játszanak az arányok. A rend-rendetlenség fogalom-párban nagyobb a szubjektív, illetve kultúrafüggő mozzanatok szerepe; a harmónia-diszharmónia, (illetve az, hogy mit érzünk harmonikusnak-diszharmonikusnak), ennél jelentősebb mértékben az általános emberi arány-érzék kifejeződése, (mely utóbbiban egyrészt a természet bizonyos arányai, az emberi érzékek szempontjából kellemes illetve kellemetlen összehatások, másrészt az emberi társadalom viszonyai tükröződnek). Természetesen a rend-rendetlenség egyén-, és csoportfüggő fogalmában is van szerepe “objektív”, az anyag természeti rendezettségére illetve kaotikusságára utaló elemeknek, mint ahogy a harmónia-diszharmónia felfogás és érzékelés is jelentős részben egyéntől, csoporttól, kultúrától, korszaktól függő. A lényeg az, hogy a tárgyak elrendezéséből (és részeik egymáshoz való viszonyából) adódóan a tárgyak szimbolikáját a szabályosság-szabálytalanság, az arányosság-aránytalanság, harmónia-diszharmónia és rend-rendetlenség (rájuk sugárzó) képzetei is befolyásolják.

=

A fentiekből nyilvánvaló, hogy egy-egy tárgy szimbolikus jelentései igen sok tényezőtől függenek, és ha ezek mindegyike aktivizálódik, akkor a tárgy szimbolikája rendkívül összetett, gazdag, igen sok asszociációt mozgósító lehet. A tárgyszimbolika síkjainak sokasága és a szimbólumok egyén-, csoport-, és kultúrafüggősége azt is magával hozza, hogy értelmezésük sem egyértelmű. Egy olyan (szimbolikus) tény például, mint az ág visszaszorulása a lakás

---

⁷³Baudrillard a sorozatot többek között a birtoklás játékként elemzi.

tárgyai között más bútorok javára, (az ágyhoz fűződő szexuális asszociációk miatt) van, aki a szexualitás szerepének gyengüléseként értelmezi. Nagyobb hitellel érvelhetünk azonban az ezzel az értelmezéssel éppen ellentétes szimbólum-fejtés mellett, arra alapozva, hogy az említett tendencia a "szexuális forradalom" idején játszódott le, s így az ágy visszaszorulását egyáltalán nem az ágyhoz kapcsolódó szexuális szimbolika értelmezi, hanem az ágyat övező egyéb szimbolikus asszociációk, például az a konzervatív családfelfogás, amelynek a (gyakran a fölébe akasztott szentképpel is megszentelt) hagyományos szülői ágy az egyik fő jelképe a lakáshasználatban. A szexualitásnak nem olyan szoros a kapcsolata az ágygal, mint ennek a konzervatív szimbolikus funkciónak, és az ágy szerepének visszaszorulása jól értelmezhető e családkép visszaszorulásával.⁷⁴ Mindenesetre tény, hogy ugyanaz a jelenség, (és a benne megjelenő szimbolika) egymással egészen ellentétes módokon is értelmezhető. Ez többnyire azért van, mert maguk a (szimbolikus) jelenségek is több forrásúak. Baudrillard a tárgyak modernkori méretcsökkenését például két, voltaképpen egymással ellentétes oknak, egyrészt a "technikák fejlődésének (miniatürizálás)", másrészt "a gyakorlati rendszer elsatnyulásának (helyhiány)" tulajdonítja.⁷⁵ A szimbólumelemzésnél a legjobb, amit tehetünk, az, hogy elfogadjuk minél több értelmezés egyidejű érvényességét. A szimbólum nyitott természetéből következik, hogy "igazsága" egyesíti magában különféle nézőpontok egymástól igencsak eltérő "igazságait". Az A=A minden más értelmezést kizáró logikájának alkalmazása a szimbólum esetében nem célravezető. Ha elfogadjuk azt, hogy egy szimbólum többféleképpen is értelmezhető, akkor nemigen beszélhetünk "hamis" szimbólumfejtésekről, hiszen el kell fogadnunk azt is, hogy ha valaki mégoly abszurdnak tűnő, számunkra átélhetetlen értelmezést ad is egy szimbólumnak, az ő nézőpontjából ez lehet a szimbólum "igaz" olvasata, egy a lehetséges olvasatok közül. Az más kérdés, hogy az egyes egyének szimbólumfejtései milyen mértékben bizonyulnak elfogadhatónak szélesebb körben; milyen mértékben esnek egybe szűkebb vagy tágabb csoportok, szubkultúrák vagy kultúrák szimbólumaival. (Az általánosan hamisnak tartott szimbólumértelmezések "egyszemélyes" szimbólumok maradnak). Egészen más feladat meghatározni azt, hogy "*nekem* mi (minden)t jelent egy szimbólum", mint annak leírása, (és természetesen az utóbbi a tudományos kérdésfeltevés) hogy "ennek vagy annak a szimbólumnak milyen olvasatait ismerjük, s melyik olvasat *kinek* az olvasata; az emberek mely köre számára érvényes, és abban a körben pontosan mit is jelent ez vagy az a szimbólum".⁷⁶,
77

---

⁷⁴Mint ahogy e hagyományos családfelfogásban a szexualitás csak a gyereknevelés formájában kívánatos, ezért éppen ez a családfelfogás az, amelyben a legszorosabb a szimbolikus kapcsolat a szexualitás és az ágy között. Az úgynevezett szexuális forradalomban az ágygal ez a szimbolikus szerepe együtt csökken a hagyományos családfelfogás visszaszorulásával, ugyanakkor szinte a lakás egésze "átszexualizálódik".

⁷⁵Baudrillard, Id. mű. 62 pp.

⁷⁶Ebből következően a társadalomtudományi empirizmus egyik alapproblémájára viszonylag megnyugtató választ adhatunk. A kulturális antropológiában például évtizedek óta újra meg újra felmerül a kérdés, hogy miképpen lehet hiteles leírást adni egy kultúráról, hiszen a kutató hajlamos a saját értelmezéseit belevetíteni a vizsgált kultúra leírásába, (illetve ki van szolgáltatva adatszolgáltatói értelmezéseinek), az pedig hiú ábránd, hogy teljesen azonosuljunk egy másik kultúra szemléletmódjával. Ha azonban a megismerés alapegységének a szimbólumot tekintjük, az egész probléma kiiktathatónak tűnik. Ha egy kultúra szimbólumait vizsgáljuk, nem csak az adott kultúra tagjainak saját értelmezései lesznek hitelesek, (hanem a mieink is, hiszen a szimbólumban -- bárhol és bárkik hozták is létre -- mindig *eleve* benne van minden további értelmezési lehetőség is). Problémát csak az okozhat, ha a mi értelmezésünkre azt mondjuk, hogy ez az "övék", s így például olyasmit tulajdonítunk *nekik*, ami ellentmond az ő kultúrájuk szerkezetének és/vagy történelmének. Ezért és csak ezért kell ismernünk egy vizsgált kultúra történetét és kategória-használati sajátosságait: nem azért, mert csak így jutunk a szimbólumok "hiteles" értelmezésének birtokába (az ő értelmezésük sem lévén "hitelesebb" a mieinknél), hanem azért, hogy az értelmezés érvényességi körét (*kinek* az értelmezése, szimbólumhasználat) pontosan körülírassuk. A szimbólum értelmezésének "objektivitása" nem attól függ, hogy mennyire tükrözi létrehozói? (használói?)

Végezetül összefoglalásképpen meg kell határoznunk a tárgyak szimbolikus értelmezésének szerepét, helyét a tárgyak társadalmi használatában. A tárgyakat elsősorban elsődleges funkcióikra építve használjuk. Minthogy azonban, mint fentebb utaltunk erre, az eleve szimbólumjelző céllal létrehozott tárgyaknak az elsődleges funkciójuk éppen a szimbolikus tartalmak megjelenítése, (és sok, eredetileg más funkcióra létrehozott tárgyat is gyakran kizárólag vagy főként ilyen, szimbolikus funkcióban alkalmaznak), a szimbolikus tartalom tárgyaink nagy részének a lényegéhez tartozik. Az elemzés során éppen ezért is érdemes mindig a használatból kiindulni, és megállapítani, hogy az adott tárgynak a szimbolikus tartalom elsődleges funkciója-e, vagy csak másodlagosan rakódik rá a tárgy nem-szimbolikus használata során. A használat sajátos fajtája, amikor a tárgy *esztétikai* funkciót tölt be. Az esztétikai céllal létrehozott és alkalmazott tárgyak egyfelől a valamely nem-szimbolikus, elsődleges használati funkciót betöltő tárgyak közé sorolhatók. (Közvetlenül valamely érzékszervünk és egész szervezetünk számára nyújtanak kellemes ingereket: ez nem szimbolikus, hanem közvetlen, használati funkció). Ugyanakkor azonban az esztétikus tárgy mindig rendelkezik szimbolikus mozzanatokkal is, (mert az esztétikum, ha sokszor nem alapszik is máson, mint a forma teljes használati funkcionalitásán, mégis mindig létrehozza az evilág és egy "másvilág" ugyanazon egymásra vetítését, ami a szimbólumban megvalósul. Ez azért van, mert a "tökéletesen funkcionális forma" a maga - gyakorlatban létrejött—tökéletességével kapcsolatot, egymásra vonatkoztatást teremt a gyakorlati élet evilága és az "ideális" másvilág között, és ezzel az $A=A$ gyakorlati logikájából felemelkedik az $A = A$ és $A \text{ nem} = A$ logikájához, vagyis az esztétikus tárgyak a szimbólumok jelrendszere szerint is elkezdenek működni. Még inkább így van ez azoknak a tárgyaknak az esetében, amelyeket eleve esztétikai céllal hoznak létre)⁷⁸. Úgy is mondhatjuk, hogy az esztétikumnak is a szimbólum az alapegysége.

Az esztétikus tárgy annyiban is a szimbolikus tárgy sajátosságait mutatja, hogy minden esztétikus tárgynak csakúgy, mint minden szimbolikus (illetve szimbolikusan is használt) tárgynak van társadalmi (egy adott társadalom, kultúra valamely jellemzőjét jelző) és szubjektív (a tárgyhoz való valamilyen személyes viszonyt is rögzítő) mozzanata⁷⁹. A

---

szimbólumfelfogását; egy szimbólumértelmezés annál "objektívabb", minél többféle értelmezést tud feltárni (meghatározva az egyes értelmezések használatának érvényességi körét).

⁷⁷A történelem korábbi korszakaiban az "igazságnak" a szimbólumokban mindig egyértelműen megjelenő *pluralitását* nehéz volt elfogadni. A többször idézett Flusser egy igen találó hasonlatával azonban, míg az ősember a barlangja falán megjelenő képekben szemlélhette a (bizonyosnak, /természetesnek, egyértelműen meghatározottnak/ vett) világot, a modern ember nem csak szoba-barlangja falát látja, az ő világgépének már városi léte a meghatározója; tudja azt is, hogy háza hol helyezkedik el a városban, és városi léte arra készíti, hogy ezt a házat kívülről /is/ szemlélje. Ez pedig képessé teszi a szimbólumok említett relativizáló dekódolására is. (FLUSSER, 1999, p. 79.)

⁷⁸Az esztétikum eleme bármely, nem esztétikai céllal létrehozott tárgyban is benne lehet. Bár túlzásnak, a "művészi" fogalom parttalan kitágításának tartjuk Kubler állítását, miszerint "az ember készítette termékben mindig jelen vannak hasznossági és művészeti vonások is, csak keveredési arányuk különböző", (KUBLER, Id. mű. 31 pp) az esztétikum *lehetősége* valóban minden tárgyban benne van.

⁷⁹Ez minden szimbolikus és minden esztétikai jelenségben benne van. Nem érthetünk egyet Kubler azon fejtegetésével sem, amelyek során arról értekezik, hogy az irodalom és a (tárgyformáló) művészet másra vonatkozik, nem lehet őket egyaránt szimbólumnak tekinteni. Persze minden műfajnak megvan a maga területe, mindegyik másra való, ez igaz. Azonban vannak olyan közös elemek, (például az általunk a főszövegben említettek), amelyek minden szimbolikus jelenség közös vonásai, és éppen ezért értelmes absztrakció barokk zenéről és barokk képzőművészetről és barokk irodalomról is beszélni, mert igenis vannak olyan társadalmi, kor, és forrasajátosságok, amelyek mindezekben egyaránt megjelennek. (Csak az "irodalmi"-t nem jogosult az alkotások "ikonológiai" szintjével azonosítani, miként itt Kubler teszi).

A tárgyalás és művészet szembeállítása egyébként eléggé gyakori, (mondván, hogy az egyiknek – a használati tárgynak -- gyakorlati feladatai az elsődlegesek, a másinak – a művészetnek -- ábrázoló és/vagy kifejező, illetve közvetítő funkciója); de ha figyelembe vesszük, hogy a nem-esztétikai céllal létrehozott, ám szimbolikusan

nem-szimbolikus (szimbolikusan nem értelmezett vagy nem értelmezhető) és nem-esztétikus tárgyban ezek a mozzanatok nem őrződnek meg.

A *használati* tárgyak, az *esztétikus* tárgyak és a *szimbolikus* tárgyak három, egymást kölcsönösen átmetsző *halmazként* ábrázolhatók, ahol az esztétikus és a szimbolikus tárgyak halmaza nagyobb felületen érintkezik egymással, mint a használati tárgyak halmazával.

Ha a tárgyszimbolika szerepét végül az egyéb szimbólumhasználati területekhez viszonyítjuk, akkor azt állíthatjuk, hogy a tárgyszimbolika társadalmi funkciója elsősorban *az anyagi világ ember számára valóvá tételében* van. Láttuk, hogy a természeti anyag tárgyként való legegyszerűbb használata is feltételezi a szimbolikus szemléletet, s bár ennek később nem kell a használat minden pillanatában megjelennie, ám amikor új tárgyak vagy új használatmódok keletkeznek, azt mindig a szimbolizáció emeli be a társadalomba, mint ahogy a meglévő tárgyak rendszerét is újra meg újra átértelmezi, folyamatosan alkalmazkodva a feltételek végtelen változatosságához, és állandó változásához, (a társadalmi viszonyok állandó differenciálódásához és mozgásához éppúgy, mint a természeti változásokhoz)⁸⁰. A szimbólum az, ami összekapcsolja egymással a természet anyagi világát, az ezzel kapcsolatban álló emberi egyedet és az emberi nemet, az ember társadalmi aspektusát. S minthogy "emberinek" e három dolog együttesét nevezhetjük, úgy is fogalmazhatunk, hogy a tárgyak szimbolikája a tárgyak emberi tükröződése.

értelmezhető tárgy a létrehozásában szerepet játszó szándékoktól függetlenül, de kétségkívül ábrázol, kifejez és közvetít, akkor e szembeállítás jelentőségét talán nem érezzük már olyan hangsúlyosnak.

⁸⁰Amikor például Mary Douglas arra hívja fel a figyelmet, hogy még az olyan természettudományos, fizikai-fiziológiai tény is, mint a melegérzékelés, a termelési feltételek függvénye (s ezt az általa vizsgált lele, busongó és európai társadalmak termelési feltételeiből le is vezeti) akkor is arról van szó, hogy a melegnek, a száraz és az esős évszaknak az eltérő szocio-kulturális tényezők következtében eltérő *szimbolikus* jelentése és jelentősége van az adott társadalmak tagjai számára, s ez az eltérő szimbolikus tartalom befolyásolja a "szubjektív" hő-érzékelést, s ezen keresztül az "objektív" hő-érzékelést is. Ugyanígy, a szimbolikus síkon közvetítődnek azok a különbségek is, amelyekre fentebb az eszkimók vagy a dzsungellakók színérzékelésének különösségei kapcsán utaltunk. Minthogy ekképpen a szimbólumok a tárgyaknak még az érzékelését is meghatározzák, hogyné határoznák meg a tárgyak használatának megannyi szabályát és tilalmát. Érdemes például megfontolni Norbert Elias megjegyzését, aki a kés szimbolikus jelentéseivel kapcsolatban emeli ki ezt, hangsúlyozva, hogy korántsem csupán a kés fizikai veszélyessége az, ami a használati tilalmak belsővé tételénél latba esik. "Ne tartsd a kést ábrázotod felé" ...ésszerűen kiszámítható veszélyre is vonatkozik a figyelmeztetés, de a halálra és a veszélyre való általános emlékeztetés és az ide vonatkozó képzettársítás, az eszköz *szimbólumértéke* (kiem. N. E.) az, mely a társadalom belső pacifikálódásával arra vezet, hogy megpillantásakor az örömezzetek felett túlsúlyba kerülnek a rossz érzések, s hogy korlátozzák, végsősoron valószínűleg megszüntetik társaságbeli használatát" (ELIAS, 1987, pp. 257-258). A szimbólum ezen hatalma teszi, hogy -- miként Douglas -- még *gyógyító* szerepét is megfigyelhetjük: a szervezet öngyógyító képességének fokozását többnyire szimbolikus hatások váltják ki (akár egyes tárgyaknak tulajdonított hatalom formájában, akár a környezet egészének jótékonyra való átértelmezésével, akár más módokon). Talán nem túlzás az egész mágikus gondolkodásnak a tárgyszimbolikával való olyan összekapcsolása sem, miszerint céljait az ember sokszor úgy érven el, hogy ehhez valamilyen eszközt használ, kialakul annak a képze, hogy a célok eléréséhez az emberen és a befolyásolandó környezeten kívül *valaminek* még jelen kell lennie. Ez a "valami" lehet maga az (eszköz)tárgy, s lehet annak szimbolikussá spiritualizált "ereje": ez utóbbi talán a "mana" fogalmának egyik forrása is. A szimbolikus gondolkodásban így az (eszköz)tárgyak ereje szétsugárzik a természeti létezők közé, akiket ugyanilyen *tárgyi* erővel ruház fel az ember, miközben a tárgyaknak pedig az élőlények vitalis energiáit tulajdonítja. (Malinowski a rítusokról írja, hogy azok "technológiai réseket" töltenek be, s ez témánk szempontjából nagyon lényeges megfigyelés, ami minden szimbolikus mozzanatra kiterjeszthető: a szimbólum komplex természete folytán áthidalja az emberi gondolkodás és az ember és a természet közötti viszony hézagait, és befolyásolva az emberi világ alakulását előbb-utóbb megteremti azokat az eszközöket, --illetve eszközértékű mozzanatokot -- is, amelyek nyomán azon a ponton nem lesznek többé hézagok.)

Bibliográfia

- Altman, I.—Werner, C. (eds) (1985) *Home Environments: Human Behaviour and Environment*. Vol. 8. Plenum Press, New York.
- Arias, Ernesto G. (ed.) (1993) *The Meaning and Use of Housing*, (Ethnoscapes: Current Challenges in the Environmental Social Sciences, Vol. 7.) Avebury, Aldershot
- Barthes, Roland (1983) *Mitológiák*, Európa, Budapest
- Baudrillard, Jean (1987) *A tárgyak rendszere*, Gondolat, Budapest
- Bernard, Y.—Bonney, M.—Giuliani, M. V. (1993) *The Interior Use of Home: Behaviour Principles Across and Within European Cultures* (In: Arias /1993/, pp. 81--101)
- Bohannon, Paul—Glazer, Mark (1997) *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*, Panem-Mc Graw-Hill, Budapest-Maidenhead
- Conran, Terence (1976) *The House Book*, Mitchel Beazley Publ. London,.
- Cooper, Clare (1972) *The House as Symbol of Self*, Institute for Urban and Regional Development, Berkeley
- Crozier, Ray (2001) *Pszichológia és design*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Descola, Ph.—Lenclud, G.—Severi, C.—Taylor, Ch. (1993) *A kulturális antropológia eszméi*, Századvég, Budapest
- Douglas, Mary (1975) *Implicit Meanings*, Routledge & Kegan Paul, London/Boston
- Douglas, Mary—Isherwood, Baron (1979) *The World of Goods (Towards an Anthropology of Consumption)*, Allen Lane, Penguin, London
- Düll Andrea (2002) *Tárgyaink tükrében (előadás és egyelőre kézirat)*
- Durkheim, Émile (1978) *A társadalmi tények magyarázatához*, KJK, Budapest
- Elias, Norbert (1987) *A civilizáció folyamata*, Gondolat, Budapest
- Ernyey Gyula (1998) *Tárgyvilágunk 1891--1991, Dialóg—Campus*, Budapest/Pécs
- Ernyey Gyula (2000) *Design. Tervezéselmélet és termékformálás 1750-2000*. Dialóg-Campus, Budapest-Pécs
- Flusser, Vilém (1999) *The Shape of Things: a Philosophy of Design*, Reaktion Books, London
- Garner, Philippe (1980) *Twentieth Century Furniture*, Phaidon, Oxford
- Geertz, Clifford (1994) *Az értelmezés hatalma*, Századvég, Budapest
- Hankiss Elemér (1999) *Proletár reneszánsz*, Helikon, Budapest
- Hankiss Elemér (1998) *Az emberi kaland*, Helikon, Budapest

- Hernádi Miklós (1982) *Tárgyak a társadalomban*, Kozmosz, Budapest
- Hoppál Mihály—Niedermüller Péter (szerk.) (1983) *Jelképek, kommunikáció, társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből*, TK, Budapest
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (szerk.) (1995) *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Osiris-Századvég, Budapest
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (2000/a) *Beszélő házak*, Kossuth, Budapest
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (2000/b) *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón*, Új Mandátum, Budapest
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (2002/a) *Résztevő megfigyelés a saját társadalomban—korszakok szimbolikája* (In: Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor /szerk./ *Jelbeszéd az életünk 2.*) Osiris, Budapest
- Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor (szerk.) (2002/b) *Tárgyak és társadalom I. Tárgykultúra és tárgykultusz*, MIE Füzetek, Magyar Iparművészeti Egyetem, Budapest
- Koji Yagi (1984) *A Japanese Touch for Your Home*, Kodansha International, Tokyo-New York-San Francisco,
- Kubler, George (1992) *Az idő formája. Megjegyzések a tárgyak történetéről*, Gondolat, Budapest
- Leach, Edmund (1996) *Szociálintropológia*, Osiris, Budapest
- Lévi-Strauss, Claude (1973) *Szomorú trópusok*, Európa, Budapest
- Lukács György (1976) *A társadalmi lét ontológiájáról I-III*, Magvető, Budapest
- Malinowski, Bronislaw (1972) *Baloma*, Gondolat, Budapest
- Moles, Abraham (1975) *A giccs, a boldogság művészete*, Gondolat, Budapest
- Plucknett, Jenny (1988) *Home Design and Decorating*, Hamlyn,
- Polónyi Károly (szerk.) (2000) *Térformálás, tárgyformálás. A Magyar Iparművészeti Egyetem Mesterképzési (DLA) programján készített tanulmányok, 1998-2000*. Terc, Budapest
- Rapoport, Amos (1982) *The Meaning of the Built Environment, A Nonverbal Communication Approach*, Sage, Beverly Hills
- Sabino, Catherine—Tondini, Angelo (1985) *Italian Style*, Thames & Hudson, London
- Sárkány Mihály (2000) *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*, L'Harmattan, Budapest
- Service, E. R.—Sahlins, M. D.—Wolf, E. R. (1973) *Vadászok, törzsek, parasztok*, Kossuth, Budapest
- Slesin, Suzanne—Cliff, Stafford (1982) *French Style*, Clarkson & Potter, New York,.
- Slesin, Suzanne—Cliff, Stafford—Rozensztroch, David (1987) *Japanese Style*, Clarkson & Potter, New York,

Taylor, Lisa (ed.) (1990) *Housing. Symbol, Structure, Site*. Cooper Hewitt Museum, Rizzoli, New York,

Turner, Victor (1987) *The Forest of Symbols*, Cornell Univ. Press, Prospect Heights, Ithaca

Wilhide, Elisabeth (1994) *The French Room*, Conran Octopus, London